

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Rzeszów, dnia czwartek, 20 września 2018 r.

Poz. 3976

UCHWAŁA NR XLIII/268/2018 RADY GMINY DOMARADZ

z dnia 14 sierpnia 2018 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego programu opieki nad zabytkami Gminy Domaradz na lata 2018-2021”

Na podstawie art.18 ust.2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2018 r., poz. 994 ze zm.) w związku z art. 87 ust.3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017r., poz. 2187 ze zm.) Rada Gminy Domaradz uchwala co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Domaradz na lata 2018 – 2021”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Domaradz.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

**Przewodniczący Rady
Gminy Domaradz**

Jerzy Łukaszyk

Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr XLIII/268/2018

Rady Gminy Domaradz

z dnia 14 sierpnia 2018 r.

**GMINNY PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY DOMARADZ
NA LATA 2018-2021**

Domaradz, kwiecień 2018

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	3
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI ...	5
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	6
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA	10
a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju	10
b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa	11
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	15
6. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	18
a. Zarys historii obszaru gminy Domaradz.....	18
b. Krajobraz kulturowy	20
c. Zabytki nieruchome	21
d. Zabytki ruchome	29
e. Zabytki archeologiczne	34
f. Rejestr zabytków	41
7. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	45
8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	47
a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy	47
b. Zabytki ruchome	52
c. Zabytki archeologiczne	55
d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego	60
9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	62
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	63
11. ANEKSY	64
1. Wykaz zabytków nieruchomych gminy Domaradz ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków	64
2. Wykaz stanowisk archeologicznych w układzie alfabetycznym zlokalizowanych na obszarze gminy Domaradz, na podstawie badań powierzchniowych realizowanych w ramach programu badawczego Archeologiczne Zdjęcie Polski	70

1. WSTĘP.

Zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami na gminy nałożony został obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały, dokument ten stanowi elementem polityki samorządowej. Jego opracowanie stanowi wyraz troski władz samorządowych oraz mieszkańców gminy o stan dziedzictwa kulturowego i jego potrzeby.

Program opieki nad zabytkami ma służyć zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Nakreślone tutaj kierunki działań mają stopniowo prowadzić do poprawy stanu zachowania zabytków oraz lepszego ich udostępnienia i wykorzystania pod kątem turystycznym. Równie istotnym zadaniem dokumentu jest wskazanie wartości krajobrazu kulturowego gminy oraz potrzeby utrwalenia świadomości w społecznościach lokalnych, związanej z koniecznością dbałości o dziedzictwo.

Lokalna społeczność w dłuższej perspektywie powinna zauważać efekty wcielania w życie zasad nakreślonych w gminnym programie. Aby tak się stało konieczne jest postrzeganie kultury, jako ważnego czynnika rozwoju ekonomicznego, uzupełniającego i wspierającego inne, priorytetowe płaszczyzny polityki samorządu. Działania gminy powinny cechować zasada zrównoważonego rozwoju, gdzie ochrona zabytków występuje równorzędnie z ochroną przyrody i potrzebami infrastrukturalnymi mieszkańców.

Warto w tym miejscu przytoczyć zasady współczesnej doktryny konserwatorskiej, których stosowanie powinno również obowiązywać władze samorządowe:

- primum non nocere (po pierwsze nie szkodzić).
- maksymalne poszanowanie oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych).
- minimalna niezbędna ingerencja (powstrzymywania się od działań niekoniecznych).
- zasada, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco.
- zasada czytelności i odróżnialności ingerencji.
- zasada odwracalności metod i materiałów.
- zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą zarówno konserwatorów – pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów – restauratorów dzieł sztuki, konserwatorów architektów, urbanistów, budowlanców, archeologów, badaczy, pracowników samorządowych zajmujących się ochroną zabytków, właścicieli i użytkowników.

Zapisy gminnego programu opieki nad zabytkami obowiązują przez 4 lata.

Z realizacji dokumentu Wójt Gminy co dwa lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Programy opieki sporządzane w przyszłości powinny uwzględniać wszelkie nowe uwarunkowania prawne, oraz zawsze aktualny stan zachowania zasobu dziedzictwa kulturowego.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami określa zapis art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (j.t. Dz. U. z 2017 r., poz. 2187 z późn. zm.). W myśl art. 87 tejże ustawy:

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:

a. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;

b. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

c. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;

- d. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- e. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- f. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- g. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

Zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte zostały w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, gdzie zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną, jako obowiązek państwa i każdego obywatela, w następujących zapisach:

- art. 5 „(...) Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.
- art. 6 „(...) Rzeczpospolita stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”.

Głównym aktem prawnym dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 3 tejże ustawy tłumaczy podstawowe pojęcia użyte w ustawie: *zabytek*, *zabytek nieruchomy*, *zabytek ruchomy*, *zabytek archeologiczny*, *instytucja kultury*, *prace konserwatorskie*, *prace restauratorskie*, *roboty budowlane*, *badania konserwatorskie*, *architektoniczne*, *archeologiczne*, *historyczny układ urbanistyczny* lub *ruralistyczny*, *historyczny zespół budowlany*, *krajobraz kulturowy*, *otoczenie zabytku*. Zgodnie z cytowaną ustawą, ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej, działań mających na celu: zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 tejże ustawy opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia, w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Artykuł 6 wymienia elementy podlegające ochronie, którymi są:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a. krajobrazami kulturowymi,
- b. układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c. dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego,
- d. obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,

- e. cmentarzami,
- f. parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- g. miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a. dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b. kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c. numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d. wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e. materiałami bibliotecznymi,
- f. instrumentami muzycznymi,
- g. wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h. przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a. pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b. cmentarzyskami,
- c. kurhanami,
- d. reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Art.6. ustawy mówi również, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa obowiązki oraz kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Obowiązki są określone m.in. w art. 22, pkt. 4 narzucającym obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, art. 87 regulującym sporządzanie na okres czteroletni gminnych programów opieki nad zabytkami, oraz w art. 18 i 19 nakazujących uwzględnianie zapisów tych programów przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania, decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W artykułach 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71 i 72 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawarte są szczegółowe obowiązki samorządu dla zabytków objętych ochroną, które są własnością gminy lub są w jej posiadaniu. Ponadto art. 81 i 82 regulują możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

W ustawie o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r., określone zostały zadania odnoszące się wprost lub pośrednio do ochrony zabytków. Mowa jest tam, iż do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów, a co za tym idzie również opieka nad zabytkami. Art. 7. ust. 1. doprecyzowuje, że zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy, co może się przekładać na działania związane z opieką nad zabytkami

w kontekście: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, kultury, w tym bibliotek gminnych i innych placówek upowszechniania kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy i współpracy z organizacjami pozarządowymi.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Określone zostały tutaj zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa mówi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. W Prawie budowlanym znalazły się unormowania działalności obejmującej sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów zabytkowych oraz zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach.

W ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej zawarto zapisy mówiące, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo, i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego, organizujące działalność kulturalną, tworzą samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA.

a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju.

Najważniejszym w skali kraju dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami uchwalony przez Radę Ministrów Uchwałą nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 roku; dokument ten obejmuje lata 2014 – 2017 (do chwili obecnej nie uchwalono nowego dokumentu).

W programie tym omówiono ramy prawne funkcjonowania ochrony zabytków w Polsce, a także opisano organy administracji zajmujące się opieką i ochroną zabytków. W dalszej części opracowania podniesione zostały zagadnienia dotyczące w szczególności stanu zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych, stanu zabytków techniki, pomników historii, obiektów z Listy Dziedzictwa Światowego UNESCO, stanu służb konserwatorskich, opieki nad zabytkami, i wreszcie stanu uregulowań prawnych. Następnie omówione zostały „Działania o charakterze systemowym”, mówiące o powiązaniu ochrony zabytków z polityką ekologiczną, dotyczącą ochrony przyrody, architektoniczną i przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa oraz o wypracowaniu strategii ochrony dziedzictwa i wprowadzeniu jej do polityk sektorowych. W części dotyczącej finansowania omówione zostały aspekty stworzenia sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej. Istotne miejsce w omawianym programie zajęło wskazanie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze oraz edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji. W programie wskazano na konieczność uporządkowania sfery ochrony zabytków, m.in. poprzez uporządkowanie wpisów do rejestru zabytków, często bardzo niejednoznacznych, a także na podniesienie jakości służb konserwatorskich zajmujących się ochroną zabytków. Kolejnym zagadnieniem zawartym w dokumencie jest konieczność dostosowania prawa i praktyki ochrony zabytków do standardów międzynarodowych, a także podkreślenia roli parków kulturowych, jako istotnej formy ochrony zabytków. Duży nacisk położono na konieczność ustalenia form pomocowych, zwłaszcza dla inicjatyw realizowanych przy zaangażowaniu obywateli, bądź skierowanych bezpośrednio do nich. Jeden z rozdziałów programu poświęcono merytorycznemu wsparciu jednostek samorządu terytorialnego w odniesieniu do ochrony zabytków, m.in. poprzez zwiększenie ich zaangażowania na tym polu.

Drugim ważnym dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego, funkcjonującym na poziomie kraju, jest „Narodowa strategia rozwoju kultury z uzupełnieniem na lata 2004-2020”. Określa ona działania konieczne do zrealizowania w regionach. Podkreśla przy tym ważność działań na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce. Główne założenia Strategii związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, to m.in. działania zmierzające do aktywnego zarządzania zasobami materialnego dziedzictwa

kulturowego poprzez poprawę stanu zabytków, zwiększenie ich dostępności dla turystów, inwestorów, mieszkańców, adaptacje, zwiększenie atrakcyjności regionów, dzięki wykorzystaniu przez nie wartości wynikających z lokalnego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz edukacja i wdrażanie metod nowoczesnego administrowania związanego z ochroną i zachowaniem zabytków.

Jednym z instrumentów za pomocą, których realizowane są wspomniane cele Strategii jest „Narodowy Program Kultury. Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego na lata 2004-2020”. Podstawą do jego sformułowania jest uznanie dziedzictwa kulturowego za wartość mającą wpływ na rozwój i upowszechnianie kultury, a także za potencjał regionów służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

„Narodowy Program Kultury. Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” określa działania w sferze ochrony zabytków, m.in.: przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami; podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa; poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej; intensyfikacja ochrony, upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne; zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa.

Dla zagadnień związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na terenie województwa podkarpackiego ważnym dokumentem jest Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2014-2017, przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą Nr XLII/846/14 z dnia 27 stycznia 2014 roku (do chwili obecnej nie uchwalono nowego dokumentu). Znajdujące się tam zapisy kompleksowo podejmują tematykę ochrony każdej kategorii zabytków oraz szeroko rozumianego krajobrazu kulturowego. Ustalenia tam zawarte wynikają wprost z zapisów ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, kreślą główne kierunki i priorytety dla działań związanych z ochroną dziedzictwa.

Priorytet związany z ochroną i świadomym kształtowaniem krajobrazu kulturowego wyznacza następujące kierunki działań: tworzenie parków kulturowych, jako forma ochrony krajobrazu kulturowego; ochrona i opieka nad zabytkami w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego; integracja ochrony zabytków z ochroną przyrody; rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych; ochrona układów ruralistycznych. Powyższe zapisy mają głównie na celu odpowiednie kształtowanie krajobrazu kulturowego poprzez zapobieganie jego degradacji, dbałość o zabytki charakterystyczne dla regionu i rewaloryzację obszarów wartościowych, jednakże przekształconych w wyniku działalności człowieka. Wśród kierunków działań wyznaczonych w priorytecie istotne jest wskazanie mówiące o włączeniu ochrony i opieki nad zabytkami w strategie i plany zagospodarowania przestrzennego będące domeną lokalnego samorządu. Dla gminy Domaradz ważny jest również zapis dotyczący ochrony układów ruralistycznych, który w punktach wymienia najważniejsze zadania, m.in.: ochronę historycznie ukształtowanych układów wsi, wraz z zapobieganiem rozproszonemu zabudowy i odpowiednim ukształtowaniem gabarytów nowej zabudowy mającym na celu przeciwdziałanie tworzeniu dominant architektonicznych; nawiązywanie i poszanowanie w nowych projektach architektonicznych lokalnej tradycji budownictwa.

Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego województwa to kolejny priorytet uwzględniony w omawianym dokumencie. Zawarto tam wskazania odnoszące się do: ochrony obiektów o szczególnej wartości, zahamowania procesu degradacji zabytków i dążenia do poprawy ich stanu zachowania, wspierania racjonalnego wykorzystania środków finansowych na ratowanie obiektów szczególnie zagrożonych, tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet związany z badaniem i dokumentacją dziedzictwa kulturowego oraz promocją i edukacją służącym budowaniu tożsamości określa kierunki działań mające przede wszystkim służyć szeroko rozumianemu wykorzystaniu zabytków dla potrzeb edukacyjnych i turystycznych oraz zachowaniu i kultywowaniu lokalnych tradycji. Wymienia się tu, m.in. następujące działania: rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków, przetwarzanie informacji o zabytkach, działania szkoleniowe, edukacja i promocja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu, ochrona kultury ludowej, tworzenie tematycznych szlaków turystycznych.

Omawiany dokument w kilku miejscach odnosi się do obiektów zabytkowych zlokalizowanych na terenie gminy Domaradz. Do najstarszych i najcenniejszych obiektów zaliczone zostały tutaj rzymskokatolickie drewniane świątynie zlokalizowane w Domaradzu i Golcowej. Domniemane grodzisko w Domaradzu zostało

wskazane do przeprowadzenia weryfikacyjnych badań archeologicznych nakierunkowanych na wyjaśnienie kwestii jego ewentualnej chronologii, a także zasięgu. Miejscowość Golcowa w programie pojawia się w kontekście utworzenia szlaku turystycznego prowadzącego po miejscach związanych z tradycyjnym rzemiosłem.

Kolejnym ważnym dla ochrony dziedzictwa kulturowego dokumentem jest obowiązujący Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego, który uchwalony został przez Sejmik Województwa Podkarpackiego w 2002 roku. Plan określa główne zasady organizacji przestrzennej województwa, w tym związane z ochroną dóbr kultury.

W dziedzinie gospodarki przestrzennej jednym z priorytetów jest „Turystyka, kultura i ochrona środowiska”, gdzie zapisano, iż rozwój kultury i ochrona walorów przyrodniczych i krajobrazowych regionu jest warunkiem podniesienia konkurencyjności produktu turystycznego. Służyć temu ma „wzbogacenie istniejących i kreowanie nowych produktów turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym i unikatowych wartościach przyrodniczo-kulturowych”. W związku z tym konieczne jest prowadzenie „rewaloryzacji dziedzictwa kulturowego, wartości krajobrazowych i przyrodniczych oraz rozwój działalności kulturowej, jako podstawy tworzenia produktu turystycznego”.

W dokumencie tym przyjęto szereg zasad związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, m.in.: ochroną krajobrazu kulturowego i ładu przestrzennego, opieką nad zabytkami, dbaniem o wartość kultury niematerialnej, rozpoznaniem i waloryzacją zasobów kulturowych, promocją obszarów nasyconych obiektami zabytkowymi, przeciwdziałaniem działalności mającej negatywny wpływ na obiekty zabytkowe i krajobraz kulturowy.

W Planie wskazany został również obszar kulturowy wskazany do szczególnej ochrony, gdzie umieszczono gminę Domaradz ze względu na lokalizację na jej obszarze unikalnych zabytków architektury drewnianej (kościół w Domaradzu i Golcowej). Zabytki gminy również umieszczono na trasach szlaków kulturowych: Karpacki Szlak Katolicki, Karpacki Szlak Śladami Dawnej Kultury Mieszczańskiej i Magnackiej oraz Szlak Architektury Drewnianej.

Ochrona dziedzictwa kulturowego ujęta została również w Strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020. Podkreślono tutaj, że „województwo dysponuje krajobrazem kulturowym o wybitnych wartościach estetycznych, skupionym na niewielkiej, stosunkowo dobrze skomunikowanej wewnętrznie przestrzeni”. Potencjałem województwa miałyby być wielowątkowe dziedzictwo kulturowe z zachowanymi cennymi obiektami zabytkowymi np. architektury drewnianej. Strategia kładzie duży nacisk na wykorzystanie dziedzictwa kulturowego na rzecz podniesienia atrakcyjności regionu i wzmocnienia jego potencjału turystycznego.

Dokument ten wyznacza cele i działania, służące pokonywaniu problemów gospodarczych i społecznych oraz podnoszeniu konkurencyjności regionu. Wskazano tutaj cele służące wszechstronnemu rozwojowi kapitału społecznego, umożliwiające pełne wykorzystanie potencjału i możliwości rozwoju osobistego mieszkańców regionu. Jako priorytet wyznaczono rozwój kultury, nakreślając przy tym kierunki działań związane ze sferą dziedzictwa kulturowego mówiące o kształtowaniu kulturowej tożsamości regionalnej i poprawie jakości środowiska kulturowego. W części strategii dotyczącej współpracy międzynarodowej wymieniono: „wspieranie rozwoju gospodarczego regionu, wykorzystanie potencjału turystycznego i dziedzictwa kulturowego oraz ochronę wartości przyrodniczo-krajobrazowych”. Omówiona została również współpraca na rzecz rozwoju turystyki, ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego, gdzie wyznaczone zostały priorytety polegające na podejmowaniu działań w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego oraz działań na rzecz rozwoju turystyki.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Jednym z najważniejszych dokumentów obowiązujących na terenie gminy jest Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Domaradz, przyjęty uchwałą Rady Gminy Domaradz Nr XIV/101/2000 z dnia 8 marca 2000 roku. Studium ma bardzo duże znaczenie dla prawidłowej realizacji ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie gminy. Ustalenia tam zawarte rzutują w następstwie na dalszą politykę gminy odnoszącą się do ochrony zabytków, a ustalaną w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzjach o warunkach zabudowy. Dodatkowo w studium zawarta jest spójna koncepcja rozwoju gminy oraz poszczególnych branż ważnych z punktu widzenia lokalnych społeczności, które mogą znacząco wpływać na jakość ochrony i stan zachowania zabytków.

W Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy, na wstępie, w rozdziale dotyczącym uwarunkowań, wśród głównych celów rozwojowych między innymi znalazły się odniesienia do dziedzictwa kulturowego mówiące o potrzebie wykorzystania lokalnych zasobów środowiska kulturowego (przez co należy rozumieć również potencjał obiektów zabytkowych). Wśród celów strategicznych zapisano m.in. „utrzymanie ciągłości kulturowej poprzez zachowanie duchowego i materialnego dziedzictwa kulturowego w połączeniu z rozwojem rekreacji, sportu i turystyki”.

Wśród głównych kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy wprowadzono zapis o konieczności prowadzenia działań ochronnych w odniesieniu do wartości kulturowych i krajobrazowych. Dodatkowo pojawia się tutaj postulat uporządkowania zagospodarowania i zabudowy poprzez przestrzeganie zasad ładu przestrzennego.

W rozdziale pn. „Zasadnicze kierunki polityki przestrzennej przyjęte dla całej gminy” bardzo ogólnie omówiona została ochrona dziedzictwa kulturowego. Zawarto tutaj zapisy koncentrujące się na zachowaniu obiektów zabytkowych w jak najlepszym stanie. Dodatkowo ochronie podlegać miałyby otoczenie obiektów zabytkowych, a one same zostałyby wprężnięte w politykę rozwoju turystyki na terenie gminy. Instrumenty służące tym celom polegałyby na: utrzymywaniu i użytkowaniu obiektów zabytkowych według wytycznych konserwatorskich, stosowaniu restrykcji wobec podmiotów naruszających zasady ochrony zabytków, wspomaganiu finansowym i prawnym obiektów zabytkowych narażonych na zniszczenie, bądź degradację, a także stosowanie preferencji dla właścicieli obiektów zabytkowych prawidłowo realizujących doktrynę konserwatorską w stosunku do zabytków.

W instrumentarium służącym realizacji polityki przestrzennej gminy znalazł się zapis o sporządzeniu wykazów obiektów zabytkowych zagrożonych degradacją, i na jego podstawie stworzenie programu gminy mającego na celu zapobieganie takim zagrożeniom.

Na załącznikach graficznych do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego bardzo nieczytelnie oznaczono zabytki nieruchome oraz stanowiska archeologiczne. Nie wprowadzono oznaczenia zabytków wpisanych do rejestru w granicach wyznaczonych w decyzjach o wpisie do rejestru. Ponadto brak jest wyznaczonych stref ochronnych dla krajobrazu wokół najważniejszych zabytków. Stanowiska archeologiczne oznaczono jedynie symbolicznie, bez oddania ich rzeczywistego zasięgu w terenie, co przekładać się będzie na nieprawidłowe oznaczanie tych zabytków w dokumentach opracowywanych na podstawie studium.

Podsumowując należy stwierdzić, że studium zbyt ogólnikowo traktuje temat dziedzictwa kulturowego gminy. Na plus dokumentu należy zaliczyć, iż pojawiają się tutaj zapisy dotyczące ochrony szeroko pojętego krajobrazu gminy. Natomiast rozdział opisujący walory turystyczne, które mają być rozwijane w oparciu o zalety przyrodnicze gminy całkowicie pomija potencjał obiektów zabytkowych, zwłaszcza drewnianych gotyckich kościołów z Domaradza i Golcowej.

W pełni zasadnym wydaje się być postulat uaktualnienia studium w odniesieniu do zakresu związanego z dziedzictwem kulturowym. Warto byłoby umieścić w nim pełen wykaz zabytków figurujących w ewidencji zabytków, tzn. zabytków nieruchomych i stanowisk archeologicznych. W studium konieczne powinna zostać wyartykułowana wyjątkowa wartość drewnianych kościołów z Domaradza i Golcowej. Rzetelniejsze opracowanie całości tematyki związanej z dziedzictwem kulturowym będzie się pozytywnie przekładać na jakość ochrony poszczególnych obiektów zabytkowych oraz na wzrost potencjału turystycznego gminy.

Istotnym dokumentem powstałym na poziomie gminy jest „Strategia Społeczno-Gospodarczego Rozwoju Gminy Domaradz”. W dokumencie tym zostały sformułowane długookresowe cele związane z funkcjonowaniem i rozwojem gminy. Również tutaj walory dziedzictwa kulturowego zostały potraktowane bardzo ogólnikowo. Wśród mocnych stron gminy związanych z potencjałem turystycznym, wymienione zostały zabytki kultury materialnej. Natomiast rozdziały poświęcone opisaniu walorów turystycznych gminy oraz celom strategicznym gminy na polu rozwoju turystyki całkowicie pomijają kwestię wykorzystania najcenniejszych obiektów dziedzictwa kulturowego. W dokumencie tym brak jest odrębnego rozdziału (który poświęcono np. środowisku naturalnemu) poświęconego zabytkom i długofalowym celom służącym ich zachowaniu.

Kolejne dokumenty opracowane na poziomie gminy związane są z rewitalizacją miejscowości Domaradz, Barycz oraz Golcową. Noszą one odpowiednio nazwy: „Plan odnowy miejscowości Domaradz na lata 2015-2021”, „Plan odnowy miejscowości Barycz na lata 2015-2021” i „Plan odnowy miejscowości Golcowa na lata 2015-2021”. Opracowana została tutaj strategia gospodarczo – społeczna miejscowości. Na wstępie omówiona

została ogólnie historia wsi. W rozdziale dotyczącym środowiska kulturowego pokrótce scharakteryzowano najważniejsze zabytki z drewnianymi średniowiecznymi kościołami Domaradza i Golcowej na czele, a także neogotyckim zespołem kościelnym w Baryczy. Wymienione zostały tutaj również kapliczki, oraz dawny drewniany dwór rodziny Kaszubskich w Domaradzu usytuowany przy granicy z Lutcą. W dokumencie tym zabytki uznane zostały za mocną stronę wszystkich trzech miejscowości.

6. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

a. Zarys historii obszaru gminy Domaradz.

Gmina Domaradz położona jest w środkowo-południowej części województwa podkarpackiego, w powiecie brzozowskim. Jest jedną z mniejszych pod względem wielkości gmin na terenie województwa podkarpackiego. Jej lokalizację określa droga krajowa nr 19 relacji Radom – Rzeszów – Barwinek, która przebiega przez sam Domaradz. Gmina Domaradz znajduje się w odległości 45 km na południe od miasta Rzeszowa, 15 km na północ od siedziby powiatu w Brzozowie oraz 28 km na północny wschód od Krosna. Gmina Domaradz graniczy z gminami: Niebylec, Dynów, Nozdrzec, Brzozów i Jasienica Rosielna.

Gmina Domaradz w obecnie istniejących granicach administracyjnych została utworzona 1 lipca 1976 roku. W jej skład wchodzi trzy miejscowości, które tworzą odrębne sołectwa: Barycz, Golcowa oraz Domaradz.

Według danych z 2002 roku powierzchnia gminy obejmuje obszar 56,72 km². Natomiast dane z 2008 roku podają, że na terenie gminy zamieszkuje 6403 osoby w 1809 gospodarstwach domowych.

Poniżej przedstawiono pokrótke zarys historii miejscowości gminnych.

Barycz rozciąga się w górnej części potoku o nazwie Baryczka; w dolnej części przechodzi w wieś Wesola. Wieś usytuowana jest w kierunku Północo-wschodnim od Domaradza, przy drodze prowadzącej z Domaradza do Przemyśla. Pierwsze wzmianki dotyczące Baryczy pojawiają się w akcie fundacji kościoła w Wesolej z 1462 roku, gdzie czytamy, że powyżej tej osady istniała już wówczas „Nowa Wieś”, którą później nazywano Baryczą. Na przestrzeni drugiej połowy XV wieku właścicielami Baryczy byli Małgorzata z Dynowa i Anna z Rzeszowa; wówczas wieś zamieszkiwała ludność polska. W 1522 roku w Baryczy znajdowały się dwadzieścia dwa gospodarstwa, karczma i młyn. Barycz znana była z wytłaczanego w miejscowych warsztatach oleju.

Domaradz założony został w XIV wieku. Obecne brzmienie wyrazu Domaradz jest wynikiem etymologicznego przekształcenia się nazwy dawniej używanych jak: Domorad, Domarathsky, Domaraczsky, Domarath i in. Jakkolwiek powstanie nazwy jest nieznane, to przypuszcza się, że pochodzi ona od dawnego nazwiska. Pierwsza wzmianka o powstaniu wsi pochodzi z aktu lokacyjnego, wydanego przez króla Kazimierza Wielkiego w 1359 roku. Wówczas to Domaradz otrzymał ramy administracyjno-gospodarcze prawa magdeburskiego i był własnością króla. W 1384 roku Maria królowa węgierska nadała Domaradz biskupstwu przemyskiemu, wszedł on w skład tzw. Klucza Brzozowskiego.

W okresie staropolskim miejscowość ta miała charakter małego miasteczka, co miało uzasadnienie ekonomiczne; przez Domaradz przebiegała jedna z głównych dróg łączących ziemie południowe Polski ze środkową Małopolską. W centrum wsi krzyżowała się ona z innymi drogami. Ówczesny Domaradz pełnił funkcję ważnego ośrodka handlowego i rzemieślniczego. Za czasów zaboru austriackiego, w latach 1863-1890, Domaradz ponownie podniesiony został do rangi miasteczka, jednakże późniejsze zubożenie ekonomiczne, spowodowane polityką zaborcy, spowodowało upadek małych miasteczek, a w tym i Domaradza. W okresie okupacji na obszarze wsi swoją działalność konspiracyjną prowadziły: Armia Krajowa i Bataliony Chłopskie. Sporo ludzi podczas wojny zostało wywiezionych do Niemiec na przymusowe roboty, sporo zginęło w obozach koncentracyjnych, wymordowano 32 rodziny żydowskie. W dniu 27 lipca 1944 roku Domaradz został wyzwolony spod okupacji hitlerowskiej przez wojska Armii Czerwonej. Wyzwolenie przyniosło nie tylko upragnioną wolność lecz również ramy organizacyjne nowo tworzącej się rzeczywistości. Nastąpiła parcelacja majątków dworskich, zlikwidowany został analfabetyzm. W latach 1944-1950 zorganizowane zostało Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne Zarządu Gminnego, do którego uczęszczało około 130 dziewcząt i chłopców. W 1958 roku Domaradz został zelektryfikowany; później powstawały we wsi liczne instytucje użyteczności publicznej.

Golcowa jest dużą miejscowością, położoną na wschód od Domaradza, nad rzeką Golcówką, prawym dopływem Stobnicy. Z 18 kwietnia 1425 roku pochodzi przywilej lokacyjny wydany przez ówczesnego biskupa przemyskiego Janusza z Lubienia, na mocy którego Wojtek, syn Pawła z Domaradza, założył wieś zwaną Nowym Domaradem; dokument ten dotyczy obecnej dolnej części wsi Golcowa. 25 czerwca 1448 roku

biskup przemyski Piotr z Chrzastowa założył osadę zwaną początkowo od jego imienia – Piotrawin. Przywilej lokacyjny otrzymał tutejszy sołtys Maciej Golec, który zmienił nazwę wsi na Golcową, pochodzącą od jego nazwiska oraz przyłączył doń Nowy Domaradz. Od czasów I Rzeczypospolitej Golcowa formalnie stanowiła samodzielną gminę z własnym samorządem w postaci wójta i przysiężnych, w praktyce zależnych w dużej mierze od rządcy. W czerwcu 1624 roku Tatarzy spustoszyli wieś i rozłożyli się w niej z obozem. Podobnie postąpili w 1672 roku, gdy wzięli w jasyr 77 mieszkańców, zrabowali 24 konie i 11 sztuk bydła. W 1696 roku ks. Maciej Misiewicz, proboszcz golcowski od 1658 roku, zabity został przez Tatarów. W 1772 roku Golcowa znalazła się w zaborze austriackim.

W dniu 25 września 1914 roku, w czasie I wojny światowej, do Golcowej wkroczyły wojska rosyjskie. W maju 1915 roku, w wyniku tzw. operacji gorlickiej wojska austriackie odzyskały zachodnią część Galicji, zajmując m.in. Golcową. W 1922 roku wieś Golcowa, jako samodzielna gromada powiatu brzozowskiego weszła w skład województwa lwowskiego. Od 1976 roku administracyjnie przynależy do gminy Domaradz.

b. Krajobraz kulturowy.

Krajobraz kulturowy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Teren gminy Domaradz rozciąga się w jednostce tektonicznej zwanej Pogórzem Tarnowsko-Przemyskim, na północ od Dołów Jasielsko-Sanockich. Pogórze to tworzy północno-wschodnie obniżenie Karpat; wysokość grzbietów górskich wynosi tu od 350-450 m n.p.m. Grzbiety górskie na terenie gminy mają ogólny kierunek południowo-wschodni i północno-zachodni, tworzą przy tym częściowo zalesione pasma kilkusetkilometrowe. Najwyższe wzniesienia występują na terenie miejscowości Golcowa i wahają się na poziomie 455-478 m n.p.m. (Magierów), w miejscowości Barycz na poziomie 480-487 m n.p.m. (Podlas), a w miejscowości Domaradz najwyższe wzniesienia sięgają 405 m n.p.m. (góra Chyb). Cały obszar gminy, wyłączając mały skrawek zachodni położony jest w okolicy poziomicy 300 m n.p.m. Wszystkie miejscowości gminy położone są na terenach podgórskich i pagórkowatych, jedynie część miejscowości Domaradz położona jest w terenie równinnym.

Przez gminę przepływają rzeki, należące do strefy dorzecza Wisłoka. Największa z nich, Stobnica bierze początek w obrębie wsi Lalin i płynie początkowo w kierunku północno-zachodnim, dopływając do Domaradza, po czym zmienia kierunek na zachodni i na obszarze Strzyżowa wpada do Wisłoka. We wsi Golcowa, w jej południowo-wschodniej części zwanej Różanka, swój początek bierze strumień Golcówka (dawniej zwany Lachówką). Płynie on w kierunku północno-zachodnim do Domaradza, gdzie po skręceniu na południowy zachód wpada do Stobnicy. Na niedługim odcinku swego biegu zbiera liczne strugi spływające z okolicznych wzgórz (m.in. Jahońka).

W taki naturalny krajobraz wpisuje się działalność człowieka, która na przestrzeni wieków znacznie zmieniała teren obecnie istniejącej gminy Domaradz, wraz z nowopowstającymi obiektami wiejskiej architektury. Warte zauważenia jest, iż w obecnym krajobrazie dominującymi formami architektonicznymi są bryły kościołów; są to rzymskokatolickie świątynie parafialne i filialne: te o charakterze zabytkowym znajdują się w Domaradzu, Golcowej i Baryczy, zaś nowsze wzniesiono w Domaradzu i Golcowej. Drewniane budynki o charakterze mieszkalnym i gospodarczym znajdują się w każdej miejscowości gminnej. Pierwotnie budowane one były według wcześniej przyjętego założenia. Do dziś większość układów ruralistycznych wiosek jest zatarta, co w głównej mierze spowodowane jest nową zabudową, która nie dostosowuje się do zastanego układu. W szerokorozumiany krajobraz kulturowy wpisują się ponadto założenia cmentarzy wyznaniowych, a także kapliczki i figury przydrożne. Również komponowana zieleń stanowi element takiego krajobrazu; należy tu wymienić zalesienia terenów polnych oraz zasadzenia drzew w otoczeniu kościołów. Jeśli chodzi o kapliczki i figury przydrożne, to stanowią one nieodłączne elementy krajobrazu polskiego. Na terenie gminy Domaradz zachowanych jest kilkadziesiąt tego typu przykładów tzw. małej architektury, w każdej miejscowości.

Wszystkie wyżej przedstawione elementy krajobrazu gminy Domaradz stanowią przestrzeń historyczną, która w ciągu wieków świadomie była kształtowana przez człowieka.

W krajobraz kulturowy wpisują się ponadto wartości niematerialne. Taką wartością są m.in. herb gminy Domaradz. Wartością niematerialną jest również tradycja ludowa, kultywowana na terenie gminy przez lokalne stowarzyszenia na licznie organizowanych imprezach, czy spotkaniach.

c. Zabytki nieruchome.

Zabytek nieruchomy to zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Na terenie gminy Domaradz zlokalizowanych jest kilka zabytków nieruchomych, do których należą przede wszystkim budowle o charakterze sakralnym, a nadto cmentarze rzymskokatolickie.

Grupę zabytków sakralnych tworzą: dwa późnogotyckie kościoły drewniane w Domaradzu i Golcowej, wraz z dzwonniami i innymi elementami pobudowanymi w ich sąsiedztwie. Do tej grupy wlicza się ponadto murowany neogotycki kościół parafialny w Baryczy oraz tamtejsza dzwonnica.

Cmentarze rzymskokatolickie zlokalizowane są we wszystkich wioskach gminnych, i czas ich założenia należy przyjmować na XIX i początek XX wieku.

Poniżej przedstawiono w układzie alfabetycznym opis najcenniejszych zabytków – wpisanych i niewpisanych do rejestru zabytków – z terenu gminy Domaradz.

Kościół parafialny pw. św. Józefa w Baryczy. Świątynię wzniesiono w latach 1907-1908, jest ona pierwszym kościołem powstałym na potrzeby tamtejszej Parafii (wcześniej Barycz należała do Parafii w pobliskiej Wesołej). Budowę kościoła rozpoczęto w 1907 roku, staraniem proboszcza z Wesołej księdza Walentego Mączki. Kamień węgielny poświęcił biskup przemyski Karol Fischer. Plany kościoła wykonał budowniczy Ćwiąkała z Bliznego. Budowę zajęła się gmina, a szczególną aktywnością wykazał się ówczesny wójt Jan Chyłek z Baryczy. Prace prowadzono ponad rok; początkowo do kościoła dojeżdżali księża z Wesołej. W 1913 roku, staraniem księdza Stankiewicza dokonano poświęcenia kościoła, którego dokonał delegat biskupa ksiądz Górnicki, jezuita ze Starej Wsi. W 1927 roku dekretem biskupim utworzono w Baryczy odrębną Parafię. Kościół usytuowany jest na północny zachód od głównej drogi z Domaradza do Dynowa, przy bocznej drodze prowadzącej z Baryczy do Gwoźnicy Górnej. Wybudowany został na sztucznie ukształtowanej terasie ze skarpą. Działka na której stoi kościół ma owalny obrys, otoczona jest nowszym ogrodzeniem; od południa i wschodu graniczy z drogami, od zachodu z cmentarzem, a od północy sąsiaduje z prywatną posesją. Kościół jest murowany z cegły ceramicznej, obustronnie tynkowany; posadowiony jest na kamiennym cokole, licowanym ciosami piaskowca. Dekoracje elewacji wykonane są w tynku. Mury świątyni od zewnątrz na ich obwodzie wzmacniają jedno- i dwuschodkowe skarpy. Mury wieży w partii przyziemia są pogrubione. Kościół ma układ trójnawowy z transeptem; założony jest na rzucie krzyża greckiego, powstałym ze skrzyżowania nawy głównej z transeptem. Para jednoprzęsłowych naw bocznych oraz para zakrystii dopełnia rzut do założenia na planie kwadratu. Prezbiterium posiada jedno przęsło, zamknięte jest trójbocznie. Dwuprzęsłowa nawa główna na skrzyżowaniu z transeptem posiada przęsło założone na planie kwadratu; boczne ramiona transeptu oraz drugie przęsło nawy głównej są o połowę węższe. Na osi kościoła od wschodu znajduje się przedsionek, nieco szerszy od nawy głównej; jego południową część stanowi wieża z klatką schodową prowadzącą na chór i poddasze. Do tego przedsionka dobudowany został nowy, znacznie obszerniejszy przedsionek o trójbocznej ścianie frontowej. Do prezbiterium przylega od południa zakrystia z przedsionkiem, a od północy salka katechetyczna dostępna tylko z zewnątrz. Kościół przykrywają dachy dwuspadowe o równej kalenicy, z sygnaturką na skrzyżowaniu naw. Sygnaturka jest ośmioboczna, wyposażona jest w ażurową latarnię, ujętą od góry i dołu profilowanymi gzymsami, zwieńczona jest hełmem iglicowym z kulą i krzyżem na szczycie. Dwukondygnacyjna wieża usytuowana jest z boku fasady, posiada dwie kondygnacje; jej podstawa jest czworoboczna, ze ściętym narożem wzmocnionym skarpą. Górą przechodzi w ośmioboczną zwieńczoną hełmem iglicowym. Do ściany szczytowej nawy głównej przylega piętrowa bryła mieszcząca w parterze przedsionek, a wyżej część chóru muzycznego. Nawy boczne niższe są od głównej, a przykryte dachami pulpitowymi. Elewacje kościoła są gładko otynkowane, cokolwiek licowany jest kamieniem łamanym o wyrównanym licu. Ściany wieńczy obszerny gzyms koronujący, profilowany, przy wszystkich narożach poszerzony segmentem dekoracji z denticuli. Gzymsy kondygnacyjny i koronujący wieży są profilowane, przy czym koronujący poszerzony jest rzędem denticuli. Podobnym rzędem obwiedziony jest gzyms przedsionka do zakrystii. Otwory okienne nawy głównej i transeptu mają profilowane rozglifienia, rozszerzone opaskami nadokiennymi, uformowanymi ostrołukowo. Są one dodatkowo doświetlone okulusami o bogato profilowanym rozglifieniu. Okno fasady umieszczone jest w płycinie zamkniętej łukiem nadwieszonym; pozostałe okna pozbawione są dekoracji. Wnętrze kościoła sprawia wrażenie obszernej, jednoprzestrzennej kaplicy, z zaakcentowanym skrzyżowaniem nawy z transeptem. Filary głównego przęsła

ujęte są szerokimi pilastrami, z głowicami sugerującymi fragment belkowania o umiarkowanym profilowaniu. Przestrzeń otwiera się szerokimi arkadami do transeptu, prezbiterium i nawy.

Dzwonnica kościelna w Baryczy. Wybudowana została równocześnie z budową kościoła parafialnego pw. św. Józefa w Baryczy, tj. około 1908 roku. W swej formie dzwonnica prezentuje typ często spotykany na tym terenie; łączy w sobie elementy charakterystyczne dla miejscowej tradycji budowlanej z estetyką klasycystyczną. Budowla wchodzi w skład zespołu kościelnego, usytuowana jest na osi fasady, po wschodniej stronie kościoła, w obwodzie ogrodzenia. Dzwonnica murowana jest z cegły ceramicznej, wsparta na cokole z ciosów kamiennych obłożonych płytami z piaskowca. Mury jej są gładko otynkowane, w tynku wykonana jest dekoracja architektoniczna. Dzwonnica założona jest na rzucie wydłużonego, dość wąskiego prostokąta. Filary jej są grube, o przekroju prostokątnym, jednakowe. Prześwity boczne są węższe od środkowego; wszystkie prześwity dołem są częściowo zabudowane. Od strony wschodniej, przy środkowym prześle dobudowany jest magazynek na planie prostokąta. Dzwonnica jest budowlą parawanową, trójprześlową, ażurową. Całość posiada wyważone i wysmukłe proporcje. Przęsło środkowe jest wyższe od bocznych, które są jednakowej wysokości. Środkowe prześło posiada trójkątne zakończenie o dwuspadowym zadaszeniu, z krzyżem ażurowym na kalenicy i wietrznikiem – chorągiewką na szczycie. Boczne prześła zadaszone są pulpitowo. Gładko tynkowane elewacje ozdobione są profilowanymi gzymsami. W dzwonnicy zawieszono trzy dzwony.

Dawny kościół parafialny pw. św. Mikołaja w Domaradzu. Świątynia ta jest zapewne pierwszym kościołem wzniesionym na terenie Domaradza, a czas jej powstania wydaje się sięgać drugiej połowy XV wieku. Konsekracja kościoła dokonana została dopiero w 1542 roku, natomiast w 1545 roku miało miejsce wznowienie fundacji świątyni przez biskupa przemyskiego Jana Dziaduskiego. W XVII wieku zewnętrzne ściany kościoła otoczono sobotami. W 1878 roku podjęto się powiększenia świątyni poprzez przedłużenie nawy w kierunku zachodnim. Wówczas także obniżono stropy w obrębie prezbiterium i nawy, przez co likwidacji uległy zaskrzynienia; nowy strop w nawie wsparto dwiema parami słupów. W 1906 roku usunięto soboty, wykonano wieżyczkę na sygnaturkę, a wejście do kościoła osłonięto obszernymi kruchtami. Świątynia należy do najstarszych drewnianych kościołów w Polsce, i pomimo późniejszych przekształceń zachowuje trzon średniowiecznej substancji. Kościół położony jest w centrum wsi, około 100 metrów na zachód od drogi Sanok-Rzeszów, w pobliżu dawnego rynku. Usytuowany jest na niewielkiej działce, od północy ograniczonej skarpą, stromo opadającą ku brzegowi rzeki Stobnicy. Kościół jest budowlą orientowaną, wybudowaną w konstrukcji zrębowej z drewna modrzewiowego, posadowiony jest na kamiennym podmurowaniu. Jego ściany wzmocnione są lisicami i obite gontem. Kruchty posiadają konstrukcje słupowe, a szalowane są deskami w układzie pionowym z listwowaniem. Prezbiterium założone jest na rzucie prostokąta, od wschodu zamknięte jest trójbocznie. Od północy przylega doń zakrystia na planie wydłużonego prostokąta, ze skarbczykiem na piętrze oraz niewielkim przedsionkiem od zachodu. Pod prezbiterium i zakrystią usytuowane są sklepione kolebkowo krypty. Nawa jest szersza i posiada kształt wydłużonego prostokąta; od zachodu i południa przylegają do niej prostokątne kruchty. Prezbiterium i nawa są równej wysokości, nakrywa je jednokalenicowy, dwuspadowy dach, od wschodu przechodzący w trójpółaciowy. Na kalenicy dachu usytuowana jest wieżyczka na sygnaturkę, z latarnią zwieńczoną hełmem w kształcie graniastosłupa. Kruchty przykrywają dachy dwuspadowe, zaś zakrystię dach pulpitowy. Zewnętrzne ściany kościoła poszyte są gontami, bez podziałów architektonicznych. W połowie ściany południowej prezbiterium znajduje się niewielkie zadaszenie gontowe, przechodzące na przylegającą ścianę nawy. Wnętrze kościoła jest dwudzielne; prezbiterium od korpusu nawowego jest oddzielone ścianą tęczową o prostokątnym wykroju, w którym znajduje się sfazowana belka tęczowa. Korpus podzielony jest na trzy nawy za pomocą dwóch par drewnianych słupów, podtrzymujących płaski strop, wzmocniony dodatkowo ośmioma poprzecznymi podciągami. Boczne ściany nawy rozczłonkowane są lisicami w formie gładkich pilastrów.

Dzwonnica kościelna w Domaradzu. Pierwotna drewniana dzwonnica przy dawnym kościele parafialnym w Domaradzu wzniesiona została zapewne już w wieku XVI, o czym świadczyć może zachowany do dziś późnogotycki dzwon z 1524 roku. Kolejna, potwierdzona archiwalnie dzwonnica powstała w wieku XVII, po najazdach tatarskich, jakie nawiedziły Domaradz. Usytuowana była na obszarze cmentarza przykościelnego, na południowy wschód od prezbiterium kościoła. Budowę obecnie istniejącej dzwonnicy zainicjował w 1936 roku ówczesny proboszcz domaradzki ksiądz Michał Tuleja. Wzniósł ją budowniczy Piotr Janowski, według projektu Stanisława Grosse. Usytuowana została w obwodzie obecnego ogrodzenia placu kościelnego, około 10 metrów na południowy wschód od kościoła, w bezpośrednim sąsiedztwie bramy prowadzącej na plac kościelny. Drewniana budowla postawiona jest na betonowym fundamencie. Ściany posiadają konstrukcję słupowo-ramową, wzmocnione są zastrzałami, zewnątrz oszalowane pionowym deskowaniem. Górna

kondygnacja ma formę ażurowej izbicy, w dolnej części osłoniętej deskowym parapetem z ozdobnie wycinaną koronką od spodu. Nakrywa ją czterospadowy dach konstrukcji krokwiowo-płatwiowej. Dzwonnica założona jest na rzucie kwadratu, wejście do niej zlokalizowane jest na osi ściany wschodniej. Wnętrze jej podzielone jest stropami na trzy kondygnacje. Dzwonnica przy dawnym kościele parafialnym w Domaradzu należy do nielicznych wolnostojących dzwonnicy konstrukcji słupowo-ramowej na tej części województwa. Stanowi unikatowy przykład drewnianej architektury neogotyckiej pierwszej połowy XX wieku.

Kościół parafialny pw. św. Barbary w Golcowej. Kościół parafialny pw. św. Barbary w Golcowej jest drugą świątynią, która powstała na przestrzeni XV wieku w tamtejszej Parafii. Pierwotny kościół wzniesiony został zapewne po lokacji wsi przez biskupa przemyskiego Piotra z Chrzastowa, która miała miejsce w 1448 roku. Budowy nowego podjęto się z inicjatywy biskupa Jana Kazimirskiego, który to w 1485 przekazał fundusze z przeznaczeniem na naprawę starej, bądź też budowę nowej świątyni. W 1589 roku odbyło się ponowne poświęcenie kościoła, co dla niektórych badaczy niesłusznie było równoznaczne z budową nowej świątyni. Kościół w Golcowej był wielokrotnie odnawiany i przekształcany; w 1756 roku wycięto trzy nowe okna, w 1871 roku ustawiono obecnie istniejącą neogotycką wieżyczkę na sygnaturkę., w 1876 roku usunięto soboty, a od południa i zachodu dobudowano kruchty. W latach 1885-1887 powiększono kościół, przedłużając nawę w kierunku zachodnim o dziewięć metrów, a całość zespolono nową dekoracją malarską. Od tego czasu kościół przetrwał bez większych zmian. W 1957 roku do kościoła podłączono instalacje elektryczną, w 1966 roku ściany kościoła pobito gontem, w miejsce szalunku deskowego, a w latach 1977-1978 przeprowadzono remont obiektu z częściową wymianą elementów konstrukcyjnych. Kościół usytuowany jest na skraju wsi, przy drodze Domaradz – Brzozów, na niewielkim wzniesieniu. Orientowana budowla wzniesiona została z drewna modrzewiowego, na kamiennej podmurówce. Ściany posiadają konstrukcję zrębową, oszalowane są gontem, a wzmocnione lisicami. Kruchty posiadają konstrukcję słupową, szalowane. Wieżba dachowa oryginalna, z czasów budowy kościoła, posiada typ storczykowy; wspólna jest ona dla korpusu nawowego i prezbiterium, w części dobudowanej konstrukcja jest również storczykowa, ale znacznie rzadsza. Na wszystkich elementach gotyckiej wieżby znajdują się ciesielskie znaki montażowe. Wieżyczka na sygnaturkę posiada konstrukcję słupowo-zastrzałową. Dachy kościoła pokrywa poszycie blaszane. Stropy wewnątrz świątyni są płaskie, belkowe, w nawie z zaskrzynieniami wspartymi na fazowanych wspornikach oraz na trzech parach wtórnych słupów. Kościół założony jest na dwudzielnym rzucie. Prezbiterium posiada prostokątny obrys, od wschodu zamknięte jest trójbocznie, przy tym jest węższe od nawy. Do prezbiterium od północy przylega zakrystia na rzucie wydłużonego prostokąta, z niewielkim przedsionkiem od strony zachodniej. Korpus nawowy posiada rzut wydłużonego prostokąta, szerszy jest od prezbiterium. Przy południowej i zachodniej ścianie korpusu znajdują się niewielkie kruchty założone na rzutach zbliżonych do kwadratu. Zewnątrz bryła kościoła jest zwarta; prezbiterium jest wyższe od nawy, ale części te przykrywa wspólny wysoki dach o jednej kalenicy (nad korpusem rozszerza się o nawy boczne), nad częścią absydialną dach opada pięcioma połaciami. Zakrystię przykrywa dach pulpitowy, stykający się z okapem dachu prezbiterium. Niewielkie kruchty przykrywają dwuspadowe dachy z przyczółkami. Wieżyczka na sygnaturkę wznosi się na kalenicy dachu, posiada wysmukłą formę sześcioboczną z latarnią. Elewacje kościoła są proste, pozbawione dekoracji, wzbogacają je jedynie fazowane wsporniki zlokalizowane pod okapem prezbiterium. Wokół kościoła, na wysokości podmurówki znajduje się niewielki daszek okapowy. Wnętrze świątyni jest dwuprzestrzenne. Prezbiterium od nawy oddziela wydatna, fazowana belka stropowa oraz belka tęczowa wsparta na fazowanych wspornikach. Kościół w Golcowej należy do najstarszych zabytków architektury późnogotyckiej drewnianej architektury sakralnej w Małopolsce.

Dzwonnica kościelna w Golcowej. Pierwotna dzwonnica przy kościele w Golcowej wymieniana jest w aktach wizytacyjnych biskupa Sierakowskiego z 1745 roku, jako przybudowana do kościoła od zachodu. Około 1883 roku dzwonnice tę rozebrano, w związku z rozbudową kościoła, a jej funkcję przejęła prowizoryczna. 7 maja 1903 roku rozpoczęto budowę obecnej, murowanej dzwonnicy. W okresie I wojny światowej zagrabiono stare dzwony, które po wojnie zastąpiono nowymi, wykonanymi w warszawskiej ludwisarni „Babit”. W 1989 roku zawieszono trzeci wielki dzwon. Dzwonnica usytuowana jest około 10 metrów na wschód od kościoła, prostopadle do jego osi. Dzwonnica murowana jest z cegły, posadowiona na wydatnym kamiennym cokole, nietynkowana. Posiada trzy przeszła sklepione łukiem pełnym. Zadaszenia jej są konstrukcji krokwiowo-płatwiowej, obite blachą. Założona jest na rzucie wydłużonego prostokąta. Filary posiadają prostokątne przekroje, skrajne są szersze od środkowych. Prześwit środkowej arkady jest nieznacznie szerszy od bocznych. Dzwonnica prezentuje typ parawanowy, ażurowy. Dach jej jest niski, czterospadowy.

Lamus przy kościele parafialnym w Golcowej. Budynek tzw. skarbczyka wzniesiony został w sąsiedztwie zakrystii kościoła parafialnego, w 1922 roku, jako obiekt zaplecza dla świątyni. Pierwotnie przechowywano

w nim część sprzętu i paramentów liturgicznych, a także część ruchomego wyposażenie kościoła. Lamus znajduje się około dziesięć metrów na północ od kościoła parafialnego, w bezpośrednim sąsiedztwie zakrystii. Budynek jest drewniany, wzniesiony w konstrukcji zrębowej, węglowanej na jaskółczy ogon. Posadowiony jest na podmurówce z cegły i kamienia. Ściany oszalowane są gontem, szczyty zaś deskami. Wieżba dachowa posiada konstrukcję jętkową. Dach pokryty również gontem. Otwory okienne są prostokątne, jednakowej wielkości; okna ościeżnicowe, dwuskrzydłowe. Budynek założony jest na planie prostokąta, posiada jeden trakt. Wewnątrz podzielony jest na dwa pomieszczenia: sień i pomieszczenie składowe od strony wschodniej. W ścianach wschodniej i zachodniej znajdują się małe okna. Budynek jest parterową budowlą, nakryty dachem dwuspadowym.

Cmentarz rzymskokatolicki w Barycz. Położony jest w sąsiedztwie kościoła parafialnego, na zachód od prezbiterium świątyni. Zlokalizowany jest na niewielkim wzniesieniu, opadającym łagodnie ku drodze w kierunku południowym. Czas założenia cmentarza należy powiązać z zakończeniem budowy tamtejszego kościoła, tj. 1908 rokiem. Cmentarz rozplanowany został na nieregularnym kształcie. W jego obrysie wyróżniają się dwie części: stara i nowa. Część stara znajduje się w zachodniej części założenia, posiada kształt wydłużonego prostokąta, z alejką biegnącą wzdłuż niego. Po obu stronach tejże alejki zgrupowane są nagrobki w układach rzędowych. Od wschodu tą część cmentarz ujemuje droga asfaltowa, która jednocześnie stanowi zachodnią granicę dla nowej części założenia. Część ta posiada nieregularny obrys, przypominający prostokąt w układzie horyzontalnym. W ogólnym widoku brak jest konkretnego podziału tej części cmentarza na kwatery. Od zachodniej granicy cmentarza biegną dwie poprzeczne alejki, sięgające około jednej trzeciej szerokości założenia. Cały cmentarz okala betonowe, współczesne ogrodzenie.

Cmentarz rzymskokatolicki w Domaradzu. Czas powstania cmentarza parafialnego w Domaradzu należałoby powiązać z panującą w końcu XVIII wieku w Europie akcją likwidacyjną cmentarzy przykościelnych. Wówczas to, zgodnie z zarządzeniem władz austriackich z roku 1784, zaczęto przenosić oraz zakładać nekropolie w nowych miejscach. Cmentarz parafialny w Domaradzu usytuowany został przy zbiegu głównych ciągów komunikacyjnych, tj. ulic prowadzących do Rzeszowa oraz do Przemyśla. Cmentarz domaradzki to okazałe założenie, wpisujące się w kształt prostokąta, podzielonego na sześć kwater. Kwatery wydzielone są poprzez alejki: jedną wzdłużną, dzielącą cmentarz na dwie części oraz dwie poprzeczne, dzielące całość na sześć kwater. Na cmentarzu usytuowana jest kaplica pogrzebowa, całość założenia zaś otoczona jest współczesnym ogrodzeniem.

Teren dawnego cmentarza rzymskokatolickiego w Domaradzu. Dawny cmentarz usytuowany był w otoczeniu dawnego kościoła parafialnego, i zamykał się w obwodzie ogrodzenia. Czas jego powstania należy przyjąć na czas budowy świątyni, tj. koniec XV wieku. Pochówki dokonywane były na jego terenie zapewne do początku XIX wieku, kiedy to założono nową nekropolię. Obecnie brak jest zachowanych na jego terenie jakichkolwiek pomników nagrobnych.

Cmentarz rzymskokatolicki w Golcowej. Czas powstania cmentarza parafialnego w Golcowej należałoby powiązać z panującą w końcu XVIII wieku w Europie akcją likwidacyjną cmentarzy przykościelnych. Wówczas to, zgodnie z zarządzeniem władz austriackich z roku 1784, zaczęto przenosić oraz zakładać nekropolie w nowych miejscach. Cmentarz parafialny w Golcowej usytuowany został na południowy wschód od kościoła, w niedalekim jego sąsiedztwie. Zlokalizowany jest przy drodze prowadzącej z Domaradza w głąb wsi Golcowa. Założony jest na terenie lekko opadającym w kierunku drogi; posiada obrys nieregularny, niemniej jednak czytelnie wydzielony, nawiązujący do prostokąta. Od strony północno-wschodniej graniczy z drogą, i tutaj znajduje się główne wejście na jego teren. Pozostałymi bokami sąsiaduje z łąkami. Jego granice wyznacza szpaler współczesnych nasadzeń oraz ogrodzenie. Nekropolia podzielona jest parą alejek na trzy osie, spośród których środkowa mieści kaplicę pogrzebową.

Zabytki ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Domaradz obejmują, zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, obiekty wpisane i niewpisane do rejestru zabytków. Z terenu gminy Domaradz zewidencjonowanych zostało 73 obiektów nieruchome o charakterze zabytkowym, w tym 34 stanowiska archeologiczne. Zabytki te obejmują zabudowania o charakterze sakralnym, cmentarze rzymskokatolickie, oraz tzw. małą architekturę obejmującą kapliczki i figury przydrożne, a nadto stanowiska archeologiczne. Pełny wykaz tychże obiektów umieszczony jest na końcu niniejszego opracowania.

d. Zabytki ruchome.

Zabytek ruchomy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego

działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Na terenie gminy Domaradz zabytki ruchome to przede wszystkim wyposażenie i wystrój malarski wnętrz kościołów parafialnych: w Baryczy, Domaradzu oraz Golcowej.

W definicję zabytku ruchomego wpisują się ponadto liczne kapliczki zachowane w każdej miejscowości gminnej oraz nagrobki zlokalizowane na terenie cmentarzy rzymskokatolickich. Poniżej przedstawiono krótką charakterystykę tegoż zasobu.

Wyposażenie ruchome kościoła parafialnego pw. św. Józefa w Baryczy. Wnętrze kościoła parafialnego w Baryczy jest duże i przestronne, wyposażone jest w obiekty pochodzące z różnych okresów czasowych, a przy tym prezentujące odmienną estetykę. Ściany i sklepienia pokrywają dekoracje malarskie, zachowane w trzech nawarstwieniach. Pierwsza polichromia powstała w 1930 roku, za probostwa księdza Jaroczego; wykonana została przez studentów z Krakowa. W latach 1934-1938, za księdza Wieprzkowicza, dekoracje te były uzupełniane. Nieznane są formy malarskie wówczas zastosowane. Obecnie istniejące malowidła wykonał (zamalowując warstwy z lat 30-tych XX wieku) artysta malarz Kazimierz Florek z Sanoka w 1972 roku. Dekoracja jego autorstwa posiada figuralno-geometryczny charakter, pokrywa całe powierzchnie ścian i sklepień. Jest to przykład stosunkowo młodej polichromii i trudno oceniać jej wartości artystyczne, czy sam zabytkowy charakter. Przestrzeń prezbiterium kościoła zdobi monumentalnych rozmiarów nastawa ołtarza głównego, wykonana w stylu neogotyckim. Datować ją wypada na lata zaraz po zakończeniu budowy kościoła, tj. po 1908 roku. Ołtarz wykonał rzeźbiarz Dąbrowski z Żołyni. Nastawa ma formę trójkondygnacyjnego tryptyku w strefie retabulum; w polu głównym retabulum znajduje się obraz „Św. Józefa”, po bokach jego w niszach ustawione są pełne rzeźby św. Piotra i św. Pawła. Ołtarz wieńczy bogata strefa ze sterczyn oraz stojącą figurą. Ołtarz stanowi interesujący przykład snycerki neogotyckiej. Z tego samego warsztatu wyszła także ambona, eksponowana w świetle łuku tęczy. Jej boki zdobią płaskorzeźbione przedstawienia ewangelistów; sam obiekt zwraca uwagę zastosowanym detałem neogotyckim, tj. formami maswerków w płycinach oraz w rzędzie arkadkowym ujmującym kosz od dołu. W czasie kiedy zamówiono ołtarz główny i ambonę, także zakupiono od Parafii w Nozdrzcu prospekt organowy wraz z instrumentem. Obiekt ten eksponowany na chórze muzycznym kościoła jest dziełem sztuki stolarsko-snycerskiej datowanym na drugą połowę XIX wieku. Prezentuje eklektyczną formę, nawiązującą do estetyki neobarokowej. W 1928 roku kościół doposażono w parę bliźniaczych ołtarzy bocznych, które zakupiono z kościoła w Żyznowie. Ołtarze prezentują estetykę barokowo-klasycystyczną i datowane są na koniec XVIII, bądź początek XIX wieku. Po przeniesieniu ich do kościoła w Baryczy zostały im dodane zwieńczenia, ujęte po bokach oraz od góry wolutowymi formami spływów. Ołtarze ustawione są przy tęczy, dopełniając wystrój świątyni.

Wyposażenie ruchome dawnego kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja Biskupa w Domaradzu. Wyposażenie kościoła jest niezwykle bogate, powstałe na przestrzeni od XV wieku do początków XX włącznie. Główny jego trzon prezentuje styl barokowy oraz późnobarokowy. Para ołtarzy bocznych pochodzi z 1682 roku; są to jednoprzęsłowe, dość skromne w formie nastawy. W ich retabulach i zwieńczeniach eksponowane są obrazy, pochodzące z różnych okresów czasowych. W tym samym czasie, tj. w 1682 roku powstała ambona, charakteryzująca się bardzo prostą formą, wzbogaconą baldachimem z rzeźbą w jego zwieńczeniu. Równocześnie tym zabytkom jest sporych rozmiarów, dwukondygnacyjna szafa zakrystyjna. W 1719 roku wykonano barokowy prospekt organowy, który odnowiono w 1906 roku. Trzy konfesjonały pochodzą z 2 połowy XVIII wieku. W kościele zachowała się kolekcja kilkunastu obrazów sztalugowych datowanych na okres od XVII do XVIII wieku. Najstarszym zabytkiem w świątyni, sięgającym historią jej budowy jest późnogotycka kamienna chrzcielnica z końca XV wieku, którą około 1720 roku wzbogacono o późnobarokową pokrywę. Nastawa ołtarza głównego dominuje przestrzeń prezbiterium; wykonana została w 1912 roku w pracowni Majerskiego w Przemyślu. Obiekt prezentuje neogotycką estetykę, w swym programie ikonograficznym odpowiada wezwaniu świątyni. Ołtarz stanowi wartościowy przykład rzemiosła z początku XX wieku, utrzymanego w neogotyckiej konwencji stylowej oraz wnoszący wartości poznawcze dla twórczości Majerskiego. Ołtarz główny przesłania monumentalne malowidło na absydie, wykonane w technice olejnej na płótnie rozpiętym na trzech ścianach zamykających prezbiterium. Malowidło to, datowane na lata około połowy XVIII wieku, ukazuje iluzjonistyczną nastawę ołtarzową, o stylistyce regencyjnej. Dekoracja ta pełniła funkcję ołtarza głównego do czasu powstania obecnie istniejącej nastawy; dziś stanowi ona bardzo rzadko spotykany przykład tego typu malarstwa. Malowidła na stropach nawy i prezbiterium wykonane zostały w 1887 roku, jak informuje zachowana inskrypcja. Figuralne przedstawienia o tematyce inspirowanej Pismem Świętym oraz alegorycznymi motywami wykonane zostały w eklektycznej stylistyce, powszechnie stosowanej w malowidłach sakralnych w końcu XIX wieku. Przed kilkoma laty,

podczas prac remontowych świątyni, na strychu odnalezione zostały destrukty desek stropowych z gotycką dekoracją malarską. Polichromie te posiadają charakter ornamentalny w formie wici roślinnych z elementami figuralnymi. Lepiej zachowane partie polichromii dają obraz temu, jak pierwotnie mógł być zdobiony strop kościoła. Wicie roślinne malowane są lekko, płaską plamą barwną, na konturach wzmocnione czarnymi cieniami oraz białym szrafowaniem. Taki sposób malowania jest niezwykle rzadki w tego typu dekoracjach gotyckich, wskazuje na unikatowy charakter pierwotnego wystroju malarskiego wnętrza. Zachowane do dziś fragmenty stropu pokryte polichromiami posiadają niezaprzeczalne wartości, są drugim obok Haczowa takim znaleziskiem, o niezwykle wysokiej randze artystycznej.

Wyposażenie ruchome kościoła parafialnego pw. św. Barbary w Golcowej. Wnętrze kościoła jest dwuprzestrzenne, ograniczone w swym pierwotnym kształcie do nawy i węższego, wydłużonego prezbiterium. To właśnie w tymże wnętrzu zgrupowane zostało ruchome wyposażenie świątyni, które reprezentuje zespół obiektów powstałych na przestrzeni kilku stuleci, a przy tym zaskakujący swą różnorodnością. Sztukę gotycką reprezentuje kamienna chrzcielnica z końca XV wieku, której czaszę obiega dookoła wieniec maswerków, o kształcie ostrołukowych arkad zakończonych liliami. Manierizm uwidacznia się w przede wszystkim w detalu snycerskim będącym formą ornamentu małżowinowo-chrzastkowego, a występującym w ramie feretronu oraz uchach zapełnionych ambony i ołtarza bocznego z obrazem *Matki Bożej Nieustającej Pomocy*. Z tego czasu pochodzą także elementy wykonane w 1628 roku zapewne w okolicznym warsztacie snycerskim: ołtarz główny, dwa boczne, ustawione przy tęczy oraz struktura ambony, i pomimo późniejszych przeróbek oraz uzupełnień ukazują one bogactwo oraz przepych dojrzalego baroku i rokoka. Z XVII wieku pochodzi także krucyfiks umieszczony na belce tęczowej, o dynamicznym ujęciu rzeźbiarskim, oraz olejny obraz z przedstawieniem *Św. Stanisława Kostki* fundacji ówczesnego proboszcza Golcowej księdza Józefa Ciechomskiego, zaś na przełom wieków datowany jest obraz z przedstawieniem *Św. Jacka*. W przeciągu następnego stulecia świątynię uposażono w kolejne elementy wyposażenia, które estetycznie odpowiadają epoce baroku. Około roku 1720 wykonana została pokrywa do chrzcielnicy, zwieńczona rzeźbioną grupą *Chrztu Pańskiego*, zaś w 1768 roku namalowano obraz z przedstawieniem gotyckiej rzeźby tzw. *Matki Bożej Jackowej* z katedry przemyskiej. Stylizacja rokokowa widoczna jest zaś w obrotowym tabernakulum z ołtarza głównego, gdzie szczególną uwagę zwraca motyw odwróconego koguciego grzebienia oraz kratka regencyjna. Ornamentyka rokokowa występuje także w obrazie *Świętej Rodziny* umieszczonym na zasuwie tegoż ołtarza oraz konfesjonale, który pomimo braku detalu snycerskiego zaskakuje swoją dekoracyjnością i płynnością form kompozycyjnych. Wiek XIX pozostawił również we wnętrzu tejże świątyni obiekty sztuki sakralnej, takie jak: neoklasycystyczny kryształowy pajak z początku stulecia oraz równoczesny mu prospekt organowy. Z około 1850 roku pochodzi obraz *Święta Barbara* i krucyfiks procesyjny prezentujący ludową estetykę. Po roku 1887, kiedy to zakończono prace związane z powiększaniem kościoła, wykonana została nowa polichromia w całym wnętrzu, której autorem jest malarz rzeszowski Jan Tabiński. Ściany i stropy pokrywają malowane podziały architektoniczne z dekoracją ornamentalną oraz historyzujące sceny figuralne. Przedstawienia *Świętego Franciszka*, *Bolejącego Serca Jezusa* oraz *Świętego Dominka Savio* namalowane na ścianach prezbiterium są późniejsze i odpowiadają stylistyce okresu Młodej Polski, wzorowanej na środowisku artystów krakowskich; wykonał je artysta malarz Stroński z Przemyśla. Wnętrze prezbiterium, prócz ołtarza głównego, zdobi boczny ołtarz z figurą Dzieciątka Jezus; został on wykonany prawdopodobnie przez stolarza Michała Tomonia z Gwoźnicy Dolnej w latach 1948-1949, na zlecenie ówczesnego proboszcza księdza Tadeusza Świrada, za namową Marii Śmigiel, mieszkanki Golcowej (1875-1955), która ufundowała zarówno figurkę Dzieciątka Jezus (w 1925 roku), jak i sam ołtarz. W zakrystii zawieszony jest rękopiśmienny dokument konsekracji kościoła z 1589 roku; stanowi on dziś unikatowy w charakterze przykład renesansowego zabytku piśmienniczego. Zachowany jest w bardzo dobrym stanie, a przez to obrazuje nowożytny krój pisma odręcznego. W posiadaniu Parafii znajduje się ponadto księga rękopiśmienna, prawdopodobnie z XVIII wieku, w której to przepisane zostały archiwalne zapiski dotyczące dziejów parafii; najstarszy pochodzi z 1448 roku. Wnętrze kościoła do niedawna zdobiły dwa rokokowe zabytki, dziś przechowywane na plebanii parafialnej, tj. obraz *Św. Barbara* oraz snycerskie umbraculum z haftowanym na tkaninie symbolem eucharystii. Oba obiekty prezentują wysokiej klasy przykłady rokokowej sztuki z lat około połowy XVIII wieku. Kościół parafialny w Golcowej jest jednym z najstarszych zabytków późnogotyckiej architektury sakralnej na terenie Podkarpacia. Jego wyposażenie, wyjątkowo bogate, a przy tym kompletne, ukazuje sposób, w jaki uposażano średniowieczną świątynię, dopasowując do jej wnętrza obiekty niejednolite, ani czasowo, ani stylistycznie, a pomimo to współistniejące ze sobą i odpowiadające szczytowym fazom rozwoju sztuki polskiej w najważniejszych ośrodkach artystycznych.

Nagrobki na cmentarzach parafialnych w Baryczy, Domaradzu i Golcowej.

W obrębie wszystkich tych założeń cmentarnych spotykamy wartościowe przykłady pomników nagrobnych. Zlokalizowane są one w starszych częściach cmentarzy. Najstarsze zachowane datowane są na lata około połowy XIX wieku, ponadto na uwagę zasługują wszystkie nagrobki pochodzące z okresu od połowy XIX wieku do końca lat 30-tych XX wieku. Są to w większości piaskowcowe pomniki w typie *cippus*, zwieńczone krzyżami piaskowcowymi, bądź żeliwnymi. Pojawiają się unikatowe w charakterze kwatery dziecięcych grobów, gdzie nagrobki przybierają formy pełnych rzeźb klęczących postaci anielskich dzieci. Wartościowe przykłady stanowią również mogiły ziemne wzbogacone żelaznymi krzyżami u wezłowi. Znajdujemy pośród tych założeń również nagrobki, i grobowce o znaczeniu historycznym i osób szczególnie zasłużonych.

Kapliczki. Na terenie gminy Domaradz zewidencjonowanych jest dwadzieścia osiem kapliczek, zlokalizowanych we wszystkich miejscowościach gminnych. W ten skład wchodzi kapliczki słupowe, domkowe oraz figury przydrożne. Czas powstania wszystkich tych obiektów przypada na cały okres XIX wieku oraz początek XX wieku; zabytki te są dziełami artystów ludowych. Cechuje je swobodna interpretacja elementów stylów historycznych, przy czym wykazują wiele przejawów samorodnej twórczości. Najwięcej zachowanych jest kapliczek słupowych; są to w większości wysmukłych proporcji słupy dwu- i trójkondygnacyjne z półkoliście zamkniętymi wnękami, w których eksponowane są rzeźby świętych. Dużą grupę stanowią także kapliczki domkowe i pseudo-domkowe; wśród nich prócz charakteru ludowego wyróżniają się te o ukierunkowanej stylowo estetyce. Kapliczka w formie figury przydrożnej zlokalizowana jest przy kościele parafialnym w Baryczy.

e. Zabytki archeologiczne.

Gmina Domaradz to mała jednostka samorządu terytorialnego, której obszar posiada bardzo bogatą rzeźbę terenu. Występują tutaj długie ciągi wzniesień o znacznych różnicach w wysokościach względnych, porożcinane dolinami niewielkich cieków wodnych, z których najważniejsze to Stobnica, Golcówka i Baryczka. Geograficznie gmina położona jest prawie w całości w obrębie Pogórza Dynowskiego, jej zachodni kraniec obejmuje wzniesienia Pogórza Strzyżowskiego, wysokości wzniesień osiągają tutaj blisko 500 m n.p.m.. Trudne warunki terenowe, gleby brunatne i bielcowe w wyższych partiach wzniesień mocno kamieniste, a także niekorzystne stosunki hydrograficzne stanowią o małej atrakcyjności osadniczej tego terenu w pradziejach, co ma swoje odzwierciedlenie w dotychczas wykonanych badaniach powierzchniowych i zewidencjonowanych w ich wyniku stanowiskach archeologicznych.

Zabytki archeologiczne odkrywane w terenie są materialnymi śladami ludzkiej działalności w pradziejach, a także w okresach historycznych, tworzą one stanowiska archeologiczne wyznaczające miejsca pobytu człowieka w przeszłości na danym obszarze. Podstawą skutecznie i prawidłowo prowadzonej ochrony stanowisk archeologicznych jest wiedza o ich stanie zachowania, pozwalająca podejmować odpowiednie działania konserwatorskie. Należy przy tym pamiętać, że stanowiska archeologiczne w przeciwieństwie do pozostałych kategorii zabytków są szczególnie narażone na zniszczenia nieraz nawet mimowolne, ze względu na to, iż obiekty te są niedostrzegalne (za wyjątkiem grodzisk, czy też kurhanów). Dodatkowo postępująca w szybkim tempie zabudowa, intensywne prace rolne, naturalne procesy związane np. z erozją gleby (która zwłaszcza na Pogórzu Dynowskim potrafi oddziaływać bardzo intensywnie) powodują ich postępującą degradację. Przeciwdziałać wyżej nakreślonym procesom ma dokładniejsze rozpoznanie stanowisk, ich ewidencjonowanie, a co za tym idzie określenie ich charakteru i dokładnej lokalizacji, a w konsekwencji podejmowanie badań wykopaliskowych na najbardziej zagrożonych zniszczeniem stanowiskach archeologicznych.

Zdecydowana większość stanowisk archeologicznych odkrytych na terytorium Gminy Domaradz została zlokalizowana w trakcie realizacji ogólnopolskiego programu archeologicznych badań powierzchniowych pn. Archeologiczne Zdjęcie Polski prowadzonych na terenie gminy w latach 80-tych i 90-tych XX wieku. Powyższa metoda powstawała w latach 70-tych XX wieku; polega ona na inwentaryzowaniu stanowisk archeologicznych według jednolitych zasad penetracji terenowej i dokumentacji dla całego obszaru Polski. Cały kraj został podzielony na obszary AZP o powierzchni około 37,5 km², stworzono również obowiązujący wzór Karty Ewidencji Stanowiska Archeologicznego, na której znajdują się podstawowe dane o charakterze i lokalizacji konkretnego stanowiska archeologicznego.

Stanowiska zlokalizowane na terenie Gminy Domaradz zewidencjonowano na czterech obszarach AZP badanych przez mgr Antoniego Lubelczyka z Muzeum Okręgowego w Rzeszowie: 109-77 w 1987 roku, 109-76 w 1988 roku, 109-75 w 1995 roku oraz 108-76 badany w 1993 roku.

Łącznie na terenie gminy zewidencjonowano 36 stanowisk archeologicznych (patrz: wykaz na końcu opracowania). Większość z odkrytych stanowisk archeologicznych, dzięki pozyskaniu z ich powierzchni charakterystycznych zabytków ruchomych, została skutecznie wydatowana na konkretną epokę dziejów człowieka. Część stanowisk uzyskała ogólniejsze datowanie na „pradzieje”, bądź ich przynależność kulturowo – chronologiczną, w nielicznych przypadkach nie została określona. Większość odkrytych stanowisk to obiekty niewielkie wyznaczone, jako ślady osadnictwa na podstawie nielicznych znalezisk zabytków archeologicznych. Szczegóły dotyczące poszczególnych stanowisk archeologicznych zawarte zostały w wykazie na końcu opracowania. Dokładna lokalizacja stanowisk powinna być określona na kartach gminnej ewidencji zabytków.

Należy tutaj podkreślić, iż pośród stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w granicach gminy Domaradz nie wszystkie posiadają jednakową wartość poznawczą. Część zewidencjonowanych obiektów należy określić, jako posiadającą dużą wartość poznawczą; są to zwłaszcza rozległe osady wielokulturowe. Natomiast ślady osadnictwa, gdzie wystąpiły pojedyncze znaleziska archeologicznych zabytków ruchomych klasyfikuje się, jako stanowiska o małej wartości poznawczej. Należy przy tym pamiętać, iż rzeczywista wartość poznawcza danego stanowiska archeologicznego może być miarodajnie określona jedynie na podstawie badań wykopaliskowych.

Całokształt archeologicznego zasobu kulturowego gminy został rozpoznany dotychczas na poziomie dostatecznym. Trzeba tu jednak brać pod uwagę ograniczenia, które wpływają na metodę badań powierzchniowych, a które wiążą się zwłaszcza z trudną dostępnością niektórych partii terenów objętych AZP, np. lasów i ugorów, bądź ogrodzonych terenów przystosowanych, które zajmują tereny dogodne do osadnictwa, również w pradziejach. Dużą rolę odgrywa upływ czasu, część stanowisk na przestrzeni lat ulega degradacji na skutek czynników naturalnych, jak erozja, bądź działalności ludzkiej związanej na przykład z ekstensywną gospodarką rolną. W związku z powyższym zasobu archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy nie należy uważać za zbiór zamknięty. Zasób ten powinien podlegać cyklicznej weryfikacji poprzez badania powierzchniowe (zwłaszcza terenów objętych AZP w latach osiemdziesiątych), jak i rozpoznawcze badania wykopaliskowe, które najpełniej potrafią udzielić odpowiedzi w kwestii rzeczywistej wartości danego obiektu archeologicznego.

Zdecydowana większość stanowisk zlokalizowanych na terenie gminy to jak już wspomniano ślady osadnictwa, czyli znaleziska pojedynczych archeologicznych zabytków ruchomych, na podstawie których w chwili obecnej nie możliwe jest określenie precyzyjniejszych wartości poznawczych danego stanowiska. Następną kategorią stanowisk według liczebności są punkty osadnicze, czyli znaleziska kilku lub kilkunastu zabytków pradziejowych, bądź historycznych. Wśród tego rodzaju stanowisk występuje większe zróżnicowanie odnośnie ich wartości poznawczej. Najcenniejszą kategorię stanowisk tworzą osady, cmentarzyska, grodziska; stanowiska te posiadają największy walor poznawczy (określony na podstawie badań powierzchniowych), niejednokrotnie potwierdzony w trakcie prac wykopaliskowych.

W poniżej zaprezentowanym omówieniu przyjęto chronologiczny podział epok pradziejów ludzkości, z podaniem liczby stanowisk z danej epoki zewidencjonowanych na terenie gminy wraz z ich wyszczególnieniem, zgodnie z informacjami zawartymi w kratach ewidencyjnych stanowisk (KESA).

Najstarszy etap dziejów człowieka przypada na okres określany epoką kamienia, a dokładniej jej dwie pierwsze części tzn. paleolit (starsza epoka kamienia) oraz mezolit (środkowa epoka kamienia). Ówczesne społeczności ludzkie bazowały na „gospodarce” związanej z łowiectwem, zbieractwem i rybołówstwem. Okres ten był najdłuższym etapem rozwoju człowieka trwającym trzy miliony lat. Ogółem na epokę kamienia spośród wszystkich stanowisk archeologicznych z terenu gminy Domaradz badacze datowali dwa obiekty: Barycz stan. 1 AZP 108-76/26 oraz Golcowa stan. 10 AZP 109-76/36.

W powyższych przypadkach odkryto pojedyncze wyroby kamienne wskazujące na takie właśnie ogólne datowanie. Nie odnotowano stanowisk stricte paleolitycznych i mezolitycznych.

Kolejną i zarazem ostatnią część epoki kamienia stanowi neolit (młodsza epoka kamienia), okres upowszechnienia uprawy ziemi i hodowli zwierząt, określane ze względu na swą doniosłość, mianem „rewolucji neolitycznej”. Z epoką tą wiąże się przejście do osiadłego trybu życia i opanowanie technik rzemieślniczych, z których najważniejszą była produkcja naczyń glinianych. Na terenie gminy datowanie na neolit uzyskało jedenaście stanowisk archeologicznych. Pierwsza penetracja ludzka w neolicie Pogórza Dynowskiego wiązana jest z kulturą pucharów lejkowatych. Jednostka ta wykształciła się na podłożu mezolitycznej ludności trudniącej się zbieractwem oraz łowiectwem, do której przenikały trendy neolitu naddunajskiego. Ludność tej kultury dokonała dużych zmian w środowisku naturalnym odlesiając metodą

wypaleniskową duże połacie terenu. Na terenie gminy z powyższą kulturą archeologiczną związane jest stanowisko archeologiczne nr 19 w Golcowej AZP 108-76/23. Do ciekawszych stanowisk z okresu neolitu na terenie gminy Domaradz należy zaliczyć stanowisko nr 2 AZP 108-76/1 w Domaradzu oraz stanowiska nr 8 AZP 109-76/34 i 14 AZP 108-76/18 w Golcowej, gdzie zarejestrowano zabytki związane ze schyłkowo neolityczną kulturą ceramiki sznurowej, funkcjonującą na rozległych obszarach Europy Środkowej (III tysiąclecie p.n.e.). Jej nazwa pochodzi od specyficznego sposobu zdobienia ceramiki odciskami sznura. Podstawą gospodarki kultury ceramiki sznurowej była wysoce wyspecjalizowana hodowla. Pozostałe stanowiska datowane na okres neolitu, bez klasyfikacji kulturowej, to: Domaradz stan. 5 AZP 108-76/6, stan. 8 AZP 108-76/9, stan. 10 AZP 108-76/11, stan. 12 AZP 108-76/13, Golcowa stan. 1 AZP 109-76/1, stan. 17 AZP 108-76/21 oraz stan. 18 AZP 108-76/22.

W epoce brązu nastąpiło rozprzestrzenienie techniki obróbki brązu i upowszechnienie wyrobów z tego surowca. Natomiast gospodarczo kontynuowano wzorce wykształcone w okresie neolitu, zwłaszcza jeśli chodzi o produkcję żywności. Na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu na terenie gminy datowane zostały dwa stanowiska archeologiczne: Domaradz stan. 11 AZP 108-76/12 oraz Golcowa stan. 21 AZP 108-76/25. Ogólnie na czasy epoki brązu i okresu halsztackiego z terenu gminy datowano dwanaście stanowisk archeologicznych. Z tego na wczesną epokę brązu cztery zlokalizowane w Domaradzu: stan. 3 AZP 108-76/2, stan. 5 AZP 108-76/6, stan. 10 AZP 108-76/11 i stan. 14 AZP 109-75/17. Ogólnie na epokę brązu datowano jedno stanowisko, zewidencjonowane w Baryczy stan. 1 AZP 108-76/26. Na przełom epoki brązu i okresu halsztackiego datowano sześć stanowisk: Domaradz stanowisko 9 AZP 108-76/10, stan. 11 AZP 108-76/12, stan. 12 AZP 108-76/13, Golcowa stan. 9 AZP 109-76/35, stan. 16 AZP 108-76/20 i stan. 20 AZP 108-76/24. Na okres halsztacki datowano stanowisko nr 13 w Domaradzu AZP 108-76/13. Odnosnie przynależności kulturowej powyższych stanowisk archeologicznych ciągle mamy do czynienia z sytuacją wymagającą wyjaśnienia. Stan badań i wiedzy na temat sytuacji kulturowej w tej części Podkarpacia, w omawianym okresie dziejów, na chwilę obecną jest jeszcze niezadowalający i znacząco odbiega od stosunkowo dobrze rozpoznanej sytuacji kulturowej obszaru zlokalizowanego na północ od Karpat. Stanowiska archeologiczne datowane na epokę brązu i okres halsztacki wyznaczone na podstawie badań powierzchniowych posiadają jedynie ograniczoną wartość poznawczą. Rozpoznanie pełnego obrazu sytuacji kulturowej na tym terenie, w omawianym okresie dziejów, wymaga dalszych intensywnych badań archeologicznych. Niewątpliwie omawiany teren w epoce brązu, a także we wczesnej epoce żelaza podlegał silnym oddziaływaniom zakarpackim.

W okresie przedrzymskim (ostatnie cztery wieki przed Chrystusem) w Europie następował rozwój kultury lateńskiej łączonej z Celtami, a także z silnymi oddziaływaniami ludności celtyckiej na ludy sąsiednie. W okresie tym nastąpił wielki rozkwit technologiczny, przejawiający się zwłaszcza w dziedzinie rolnictwa i rzemiosła. Upowszechniło się m.in. użycie pługu, czy koła do wyrobu naczyń glinianych, a także szeregu narzędzi ułatwiających ludzką pracę. W powszechne użycie zaczęło wchodzić żelazo. Na okres lateński z terenu gminy nie datowano dotychczas żadnych stanowisk archeologicznych. Należy tutaj podkreślić, że z licznymi śladami osadnictwa celtyckiego, datowanym na okres od III do I w. p.n.e. mamy do czynienia na rozległym terenie w okolicach Sanoka, Górach Bukowych i części Pogórza Dynowskiego. W związku z tym niewykluczone jest odkrycie w przyszłości pozostałości tego osadnictwa również na terenie gminy Domaradz. Jednakże na chwilę obecną stan wiedzy dotyczący omawianej kwestii jest nadal niezadowalający i wymaga pogłębionych badań.

Kolejna fala osadnictwa na omawianym terenie wiąże się z okresem rzymskim. Na terenie Polski południowo – wschodniej w pierwszych czterech wiekach naszej ery rozwijała się kultura przeworska, znana ze stanowisk osadowych. Do najczęstszych znalezisk związanych z powyższą jednostką kulturową należą naczynia ceramiczne, przęśliki gliniane, ciężarki tkackie, narzędzia oraz ozdoby. Ogółem na te czasy datowane zostały dwa stanowiska archeologiczne nr 4 AZP 108-76/5 w Domaradzu oraz nr 6 AZP 109-77/9 w Golcowej.

Od drugiej połowy IV w.n.e. przez cały V wiek na terenach Eurazji miały miejsce rozległe ruchy ludnościowe, określane jako „wędrowki ludów” (na terenie gminy Domaradz nie występują stanowiska archeologiczne datowane na ten okres). W wyniku powyższych przemieszczeń ludnościowych na obecne tereny Polski, w początkach VI w., napłynęła ludność słowiańska. Od tego momentu datuje się początek wczesnego średniowiecza, którego koniec przypada na połowę wieku XIII. Na okres ten datowane zostało stanowisko nr 3 AZP 109-76/2. Z terenu gminy żadnych stanowisk nie datowano na okres średniowiecza, jego późnej fazy, a także na okres nowożytny.

Dziesięć stanowisk archeologicznych uzyskało ogólne określenie na pradzieje wskazujące jedynie na użytkowanie stanowiska w czasach przedhistorycznych. Zaliczamy do nich następujące stanowiska: Domaradz

stan. 6 AZP 108-76/7, stan. 7 AZP 108-76/8, stan. 8 AZP 108-76/9, Golcowa stan. 7 AZP 109-77/10, stan. 11 AZP 108-76/15, stan. 12 AZP 108-76/16, stan. 13 AZP 108-76/17, stan. 15 AZP 108-76/19, stan. 19 AZP 108-76/23 oraz stan. 21 AZP 108-76/25.

Nieliczne stanowiska archeologiczne nie posiadają ustalonej chronologii. Niewielka część stanowisk została scharakteryzowana, jako stanowiska archiwalne. Odpowiednia adnotacja znajduje się w rubryce „uwagi” w wykazie zamieszczonym na końcu opracowania. Wzmianki o takich stanowiskach znajdują się w literaturze, bądź w archiwach placówek zajmujących się archeologią. Obiekty te zostały rozpoznane przed realizacją akcji Archeologiczne Zdjęcie Polski, przede wszystkim w latach 50-tych i 60-tych XX wieku. Większość z nich nie posiada ustalonej dokładnej lokalizacji.

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną dużą osadę. Jednakże pełniejsze rozpoznanie tej kwestii wymagałoby wykonania licznych badań wykopaliskowych. Niezależnie od tego rejonu kumulacji niżej wymienionych stanowisk powinny podlegać ochronie strefowej w dokumentach planistycznych. Z sytuacją taką mamy do czynienia w Golcowej w rejonie przysiółka Debrza, gdzie stanowiska zewidencjonowane zostały stosunkowo blisko siebie w obrębie rozległego garbu terenowego (stan. 11 do 14). Należy tutaj podkreślić, że część stanowisk występujących w bliskiej odległości względem siebie datowane zostało na różne epoki pradziejów, natomiast możliwe, iż również w takich przypadkach mamy do czynienia ze zwartymi kompleksami osadniczymi, jednakże ewentualne wyjaśnienie takich kwestii, jak już wspomniano, wymaga przeprowadzenia rozległych badań archeologicznych.

Do chwili obecnej z terenu gminy Domaradz nie badano wykopaliskowo żadnych stanowisk archeologicznych.

f. Rejestr zabytków

Zgodnie z art. 9 oraz 10 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy lub ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela tegoż zabytku lub z urzędu. Wpis do rejestru dokonywany jest jedynie w przypadku możliwości obiektywnego wykazania, że obiekt odpowiada w pełni definicji zabytku zawartej w art. 3 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a w szczególności dowiedzeniu, iż jego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Rejestr zabytków nieruchomych.

BARYCZ

- kościół parafialny pw. św. Józefa; A-193 z 15.03.1990 roku.

DOMARADZ

- dawny kościół parafialny pw. św. Mikołaja Biskupa; A-1110 z 21.01.1970 roku.
- dzwonnica kościelna przy dawnym kościele parafialnym pw. św. Mikołaja Biskupa; A-1110 z 21.01.1970 roku.
- teren dawnego cmentarza przy dawnym kościele parafialnym pw. św. Mikołaja Biskupa; A-1110 z 21.01.1970 roku.
- starodrzew w otoczeniu dawnego kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja Biskupa; A-1110 z 21.01.1970 roku.

GOLCOWA

- kościół parafialny pw. św. Barbary; A-604 z 27.11.1952 roku.
- dzwonnica kościelna przy kościele parafialnym pw. św. Barbary; A-430 z 02.09.2010 roku.
- lamus (skarbczyk) przy kościele parafialnym pw. św. Barbary; A-430 z 02.09.2010 roku.

Rejestr zabytków ruchomych.

DOMARADZ

· wyposażenie ruchome w dawnym kościele parafialnym pw. św. Mikołaja; B-746
z 21.01.1970 roku:

- ołtarz boczny lewy,
- rzeźby *śś. Andrzej i Wojciech*, w zwieńczeniu ołtarza jw.,
- obraz *Św. Katarzyna*, w zwieńczeniu ołtarza jw.,
- ołtarz boczny prawy,
- obraz *Matka Boża Różańcowa ze św. Dominikiem*, w retabulum ołtarza jw.,
- rzeźby *aniołów*, w zwieńczeniu ołtarza jw.,
- ambona,
- prospekt organowy i organy piszczałkowe,
- chrzcielnica,
- pokrywa chrzcielniczy,
- szafa,
- portret sarmacki męski,
- obraz *Przemienienie Pańskie*,
- obraz *Nawiedzenie*,
- obraz *Zwiastowanie*,
- obraz *Święta Rodzina*,
- obraz *Ostatnie wieczerza*,
- obraz *Zmartwychwstanie*,
- obraz *Erazm z Rotterdamu*,
- krucyfiks, w tęczu,
- krucyfiks, w kruchcie zachodniej,
- krucyfiks, w ogrójcu,
- krucyfiks ołtarzowy,
- rzeźba *Chrystus fraszobliwy*,
- umbrakulum,
- rzeźba *Baranek apokaliptyczny*,
- lichtarz,
- para lichtarzy,
- feretron z obrazami *Św. Dominik* oraz *Anioł Stróż*,
- latarnia na świecę,
- ornat biały,
- ornat czerwony i paramenty (velum, bursa, stuła i manipularz),
- ornat i paramenty (stuła i manipularz),
- ornat czarny,
- ornat czerwony i paramenty (velum, bursa, stuła i manipularz),
- ornat czerwony,
- ornat czerwony i paramenty (stuła i manipularz),

- ornat zielony i paramenty (velum, bursa, stuła i manipularz),
- dzwon.

· elementy wyposażenia ruchomego dawnego kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja Biskupa; B-740 z 12.01.2016 roku:

- ołtarz główny,
- obraz *Św. Mikołaj*, w ołtarzu jw.,
- rzeźba *Św. Piotr*, w ołtarzu jw.,
- rzeźba *Św. Paweł*, w ołtarzu jw.,
- tabernakulum, w ołtarzu jw.,
- destrukty desek stropowych z dekoracją malarską,
- malowidło za ołtarzem głównym,
- malowidła na stropach nawy i prezbiterium.

GOLCOWA

· wyposażenie ruchome oraz dekoracje malarskie w kościele parafialnym pw. św. Barbary; B-361 z 13.09.2010 roku :

- ołtarz główny,
- obraz *Matka Boża z Joachimem i Anną*, w ołtarzu jw.,
- obraz *Święta Rodzina*, w ołtarzu jw.,
- obraz *Trójca Święta*, w ołtarzu jw.,
- rzeźba *Św. Piotr*, w ołtarzu jw.,
- rzeźba *Św. Paweł*, w ołtarzu jw.,
- rzeźba *Św. Stanisław Bp*, w ołtarzu jw.,
- rzeźba *Św. Wawrzyniec*, w ołtarzu jw.,
- rzeźby *para putt*, w ołtarzu jw.,
- tabernakulum, w ołtarzu jw.,
- antepedium, w ołtarzu jw.,
- ambona,
- ołtarz boczny z figurą Dzieciątka Jezus, w prezbiterium,
- feretron z obrazami *Matka Boża Różańcowa* i *Najświętsze Serce Pana Jezusa*,
- chrzcielnica,
- pokrywa chrzcielniczy,
- rzeźba *Chrystus Zmartwychwstały*,
- krucyfiks,
- ołtarz boczny pw. św. Barbary,
- obraz *Święta Barbara*, w ołtarzu jw.,
- sukienka obrazu *Święta Barbara*, w ołtarzu jw.,
- rzeźby *para putt*, w ołtarzu jw.,
- ołtarz boczny z obrazem *Matki Bożej Nieustającej Pomocy*,
- rzeźba *Matka Boża z Dzieciątkiem*,

- krucyfiks na belce tęczowej,
- obraz *Matka Boża Jackowa*,
- obraz *Św. Barbara*,
- pająk,
- obraz *Św. Stanisław Kostka*,
- obraz *Św. Jacek*,
- konfesjonał,
- prospekt organowy,
- polichromia ścian i stropów.

· elementy wyposażenia ruchomego kościoła parafialnego pw. św. Barbary; B-805

z 09.11.2016 roku:

- dokument konsekracji kościoła,
- umbraculum,
- obraz *Święta Barbara*,
- księga „Liber Documentorum Ecclesiae Parochialis in Golcowa”.

Rejestr zabytków archeologicznych.

Na terenie gminy Domaradz żaden zabytek archeologiczny nie został dotychczas objęty ochroną prawną na mocy wpisu do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego.

7. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.

Mocne strony:

- położenie w pobliżu większego miasta powiatowego;
- atrakcyjne krajobrazowo położenie gminy;
- pokaźny zasób zabytków zlokalizowanych na terenie gminy; zabytki prezentujące wysokie wartości historyczne, artystyczne i naukowe oraz o cennych walorach krajobrazowych;
- występowanie na terenie gminy zabytków nieruchomych, wyjątkowych w skali ogólnopolskiej, tj. średniowiecznych kościołów w Domaradzu i Golcovej (oba z końca XV wieku);
- znaczące wzbogacenie krajobrazu kulturowego gminy poprzez występowanie obiektów zabytkowych, w tym licznych przykładów tzw. małej architektury, czyli kapliczek;
- spory zasób pomnikowego drzewostanu na terenie gminy;
- występowanie zróżnicowanego, ciekawego krajobrazu naturalnego i kulturowego;
- duże walory naturalnego krajobrazu, stanowiące turystyczne atrakcje;
- występowanie licznych szlaków turystycznych i spacerowych w gminie i najbliższej okolicy, w tym szlaków związanych z zabytkami nieruchomymi, m.in. szlak architektury drewnianej;
- korzystne warunki rozwoju turystyki ze względu na zachowane dziedzictwo kulturowe i atrakcyjne tereny krajobrazowe;
- chronione środowisko przyrodnicze (obszary Natura 2000);
- aktywność władz samorządowych i silna promocja gminy jako ośrodka turystycznego;
- żywa tradycja – kultywowanie dawnych tradycji i obrzędów na terenie gminy, poprzez istniejące stowarzyszenia.

Słabe strony:

- zły stan zachowania nielicznych obiektów zabytkowych, dotyczy to głównie kilku przykładów kapliczek;

- brak skutecznej ochrony krajobrazu kulturowego ze względu na brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz planów rewaloryzacji i rewitalizacji;
- brak wystarczających nakładów finansowych na ochronę zabytków;
- niedostateczny poziom cyfryzacji zasobów dziedzictwa regionu, pozwalającej na powszechny dostęp do takichże zasobów;
- brak bazy turystycznej i hotelowej.

Szanse:

- położenie w regionie bogatym w tradycję i liczne zabytki, a także w ogromne walory środowiska naturalnego;
- znakomite warunki dla rozwoju różnych form turystyki, np. pieszej i rowerowej, z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego gminy;
- aktywność lokalnych społeczności, mająca na celu kultywowanie dawnych tradycji;
- plenerowe imprezy, rekonstrukcje historyczne, jako element promocji i budowania więzi lokalnych;
- możliwość pozyskiwania środków finansowych na cele związane z ochroną dziedzictwa kulturowego z różnych źródeł.

Zagrożenia:

- powstawanie inwestycji wpływających negatywnie na krajobraz kulturowy;
- wypieranie tradycyjnego drewnianego budownictwa ludowego przez zabudowę współczesną;
- brak specjalistycznych opracowań mających na celu ochronę krajobrazu kulturowego przed degradacją;
- brak instrumentów wsparcia finansowego opieki nad zabytkami;
- brak bazy turystycznej, skutkujące krótkotrwałym pobytem na terenie gminy i odpływem turystów do ośrodków z lepszą ofertą;
- niedostateczne działania w kierunku pobudzania świadomości lokalnej związanej ze znaczeniem i wartością regionalnego dziedzictwa kulturowego;
- niedostateczne wspieranie i promowanie działań związanych z ochroną i konserwacją zabytków.

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.

Założenia programowe sformułowane są na okres czterech lat i umownie przyjmuje się taki okres czasu na ich realizację. Jednakże należy pamiętać, że niektóre z postulatów mają charakter długofalowego działania, przez co nie ma możliwości zrealizowania ich w tak zawężonym przedziale czasowym.

a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy.

Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, wszelkie działania prowadzone w obrębie obiektów zabytkowych oraz w ich otoczeniu (w granicach wyznaczonych w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków) wymagają stosownej decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Powyższe uwarunkowanie powinno być uwzględniane we wszelkich decyzjach i dokumentach planistycznych wydawanych na poziomie gminy.

Dla celów ochrony dziedzictwa kulturowego istotne byłoby posiadanie przez gminę studium wartości kulturowych, dokumentu całościowo obejmującego zagadnienia związane z zabytkami. W opracowaniu takim znaleźć można, obok historii obiektów zabytkowych, ustalenia związane z ich ochroną, potrzebami konserwatorskimi dopasowane indywidualnie dla danego obiektu. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego) znacznie ułatwiając poprawne kreowanie polityki gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Jednym z najważniejszych zadań gminy dotyczących zabytków nieruchomych jest poprawne prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia z dnia

18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., znacznie wzmocniła rolę gminnej ewidencji zabytków, czyniąc z niej źródło prawa miejscowego. Do art. 19 dodano ust. 1 pkt. a, wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Są to zabytki wpisane do rejestru wraz z ich otoczeniem oraz zabytki nieruchome, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. Gmina Domaradz utworzyła gminną ewidencję zabytków; powyższa ewidencja prowadzona jest w formie kart zawierających w szczególności dane umożliwiające identyfikację zabytku. Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. W chwili obecnej głównym zadaniem gminy powinno być prowadzenie monitoringu dotyczącego stanu zachowania obiektów zabytkowych. Dodatkowo powinna być prowadzona aktualizacja zasobów zabytkowych, gdyż zbiór GEZ nigdy nie jest ostatecznie zamknięty. Za zgodą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do ewidencji włącza się wartościowe obiekty dotychczas niezewidencjonowane, natomiast obiekty przekształcone, zdegradowane, bądź nieistniejące należy usuwać z ewidencji.

Kolejnym istotnym czynnikiem wpływającym na jakość ochrony zabytków, jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Podstawowym dokumentem, w oparciu o który prowadzona jest polityka gminy odnosząca się do dziedzictwa kulturowego jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

W gestii gminy pozostaje uzupełnienie, bądź zmiana zapisów obowiązujących w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Domaradz; studium zbyt ogólnikowo traktuje temat dziedzictwa kulturowego gminy. Na plus dokumentu należy zaliczyć, iż pojawiają się tutaj zapisy dotyczące ochrony szeroko pojętego krajobrazu gminy. Natomiast rozdział opisujący walory turystyczne, które mają być rozwijane w oparciu o zalety przyrodnicze gminy, całkowicie pomija potencjał obiektów zabytkowych, zwłaszcza drewnianych gotyckich kościołów z Domaradza i Golcowej. W pełni zasadnym się być wydaje postulat uaktualnienia studium w odniesieniu do zakresu związanego z dziedzictwem kulturowym. Warto byłoby umieścić w nim pełen wykaz zabytków figurujących w ewidencji zabytków tzn. zabytków nieruchomych i stanowisk archeologicznych. W studium koniecznie powinna zostać wyartykułowana wyjątkowa wartość drewnianych kościołów z Domaradza i Golcowej. Rzetelniejsze opracowanie całości tematyki związanej z dziedzictwem kulturowym będzie się pozytywnie przekładać na jakość ochrony poszczególnych obiektów zabytkowych oraz na wzrost potencjału turystycznego gminy.

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W przypadku tworzenia nowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego ochrona zabytków nieruchomych powinna być wyznaczana w zależności od wartości danego obiektu. Zabytki wpisane do rejestru należy obejmować ochroną kilku elementową. Ścisła strefa ochrony konserwatorskiej winna obejmować obiekt i obszar wpisany do rejestru zabytków – działania w jej obrębie powinny zostać uzależnione od decyzji WKZ. Wokół takiej strefy wskazane jest wyznaczanie obszaru, otuliny, mającego na celu ochronę otoczenia obiektu zabytkowego, w granicach opierających się na naturalnym ukształtowaniu terenu, bądź jego aktualnym zagospodarowaniu. W strefie tej powinny zostać wyznaczone rygory dotyczące inwestycji, określające dopuszczalne zagospodarowanie terenu i parametry nowej zabudowy, a także dopuszczalne przekształcenia istniejącej, mające na celu przeciwdziałanie degradacji otoczenia obiektów zabytkowych i zachowanie ich ekspozycji. W obszarach o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi proponuje się wyznaczanie szerszych stref ochrony krajobrazu kulturowego, jednakże ich wyznaczenie powinno się opierać o specjalistyczne opracowania, np. studium wartości kulturowych.

Obiekty znajdujące się w Gminnej Ewidencji Zabytków należy objąć ochroną punktową. Poza tym zabytki z GEZ należy chronić *in situ*, dotyczy to zwłaszcza kapliczek.

W miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego powinna również być zawarta ochrona ogólnego krajobrazu gminy charakteryzująca się utrzymaniem kompozycyjnej spójności wsi, utrwalaniem historycznych układów zabudowy, poprzez kontynuowanie tradycyjnie ukształtowanych lokalizacji i kompozycji budynków oraz wykorzystywanych form architektonicznych zmierzających do harmonizowania krajobrazu. Odnosnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego wydawanych przez Urząd Gminy dla

terenów, na których znajdują się obiekty zabytkowe ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków, każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną.

Plany odnowy poszczególnych miejscowości powinny w większym stopniu uwzględniać dziedzictwo kulturowe i potrzeby jego ochrony.

Gmina Domaradz powinna czynić starania zmierzające w kierunku wpisania do rejestru zabytków nieruchomych wartościowych obiektów zabytkowych, które dotychczas nie znalazły się w rejestrze. Obecnie postulat ten dotyczy przede wszystkim dzwonnicy kościelnej w Baryczy, którą wraz z pozostałymi elementami zespołu kościelnego, tj. kaplicy w ogrodzeniu oraz figury przydrożnej Jezusa Chrystusa należy objąć indywidualną ochroną konserwatorską.

Działania gminy powinny polegać na zachęcaniu i wspieraniu właścicieli obiektów w dążeniu do wpisania zabytków do rejestru. Dodatkowo samorząd może partycypować w tworzeniu opracowań historycznych związanych z danym obiektem.

Warto w tym miejscu wymienić najpilniejsze potrzeby związane z obiektami zabytkowymi wpisanymi do rejestru zabytków województwa podkarpackiego zlokalizowanymi na terytorium gminy. Obiekty te mimo, iż nie są własnością gminy, to stanowią jej wizytówkę, a dobry stan ich zachowania oraz właściwe zagospodarowanie powinny stanowić priorytet dla samorządu. W tym celu konieczne jest rozpoznanie najpilniejszych potrzeb konserwatorskich danego zabytku, a także aktualna wiedza na temat ich stanu zachowania. Ponadto na samorządzie spoczywa ustawowy obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury. Samorząd jest zobowiązany do dbania o zabytki, jak również nadzorowania i eliminowania prac prowadzonych przez inne podmioty, które szkodziłyby substancji zabytkowej. Natychmiastowe reagowanie na brak należytej dbałości właścicieli o bieżące utrzymanie zabytków zapobiegnie degradacji krajobrazu kulturowego.

Zabytkowe kościoły parafialne na terenie gminy Domaradz, tj. świątynia w Baryczy, kościół i dzwonnica w Domaradzu oraz kościół, dzwonnica i lamus w Golcowej w ostatnich latach były przedmiotem gruntowych prac konserwatorsko-budowlanych. Ich obecny stan zachowania należy określić, jako bardzo dobry. Niemniej jednak należy obecnie utrzymać zadowalający efekt tych prac, poprzez regularne bieżące przeglądy i konserwacje. Przeglądów i sezonowych prac porządkowych wymagają otoczenia tychże zabytków.

Odrębny postulat tyczy się cmentarzy rzymskokatolickich. Należy na bieżąco wykonywać prace porządkowe na terenie tychże założen, chronić ich pierwotny układ oraz zabezpieczać przed zniszczeniem najbardziej zdegradowanych nagrobków.

Ważnym zadaniem gminy powinno być przeznaczanie środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. Samorząd winien wspierać działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorsko-remontowe przy obiektach zabytkowych. Równie istotne jest, aby na stronie internetowej gminy Domaradz znalazły się aktualne informacje związane z możliwością pozyskania środków finansowych z zakresu ochrony zabytków (m.in. z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Marszałka Województwa Podkarpackiego, Funduszu Kościelnego, WFOŚiGW) na zabezpieczenie i remont tych obiektów.

Podsumowując powyższe postulaty, najpilniejsze wnioski dotyczą:

- uzgadniania wszelkich działań prowadzonych przy zabytkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- opracowania studium wartości kulturowych,
- monitorowania stanu zachowania obiektów zabytkowych figurujących w GEZ.
- prowadzenia cyklicznej aktualizacji zasobów gminnej ewidencji zabytków,
- przeprowadzenia aktualizacji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z przedstawionymi w niniejszym rozdziale wytycznymi,
- kreowania poprawnej polityki przestrzennej w odniesieniu do obiektów zabytkowych i krajobrazu kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego, zgodnie z zaprezentowanymi wyżej wytycznymi,

- wspierania działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów posiadających szczególną wartość,
- wspierania działań zmierzających do poprawy stanu zachowania cennych zabytków z terenu gminy,
- przeznaczania środków finansowych na prace prowadzone przy obiektach zabytkowych.

b. Zabytki ruchome.

Ruchome zabytki z terenu gminy Domaradz, to przede wszystkim zabytki o charakterze sakralnym, tj. wyposażenie i wystrój malarski kościoła parafialnego w Baryczy, Domaradzu i Golcowej, a nadto pomniki nagrobne usytuowane na cmentarzach wyznaniowych oraz kapliczki.

Najpilniejszym zadaniem dla gminy Domaradz powinno być przeznaczanie środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych. Samorząd także powinien wspierać działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorskie przy tychże zabytkach.

Wyposażenie ruchome wnętrza dawnego kościoła parafialnego w Baryczy nie jest chronione prawnie na mocy wpisu do rejestru zabytków. Dlatego też Gmina Domaradz winna czynić działania kierunkowo zmierzające do wpisania do rejestru zabytków wartościowych obiektów zabytkowych z tejże świątyni. Działalność gminy w tej kwestii skupić powinna się na zachęcaniu i wspieraniu zarządcy zabytku w dążeniu do wpisania zabytków do rejestru, przy jednoczesnym uwrażliwianiu i uświadamianiu na dobro narodowe, na które składają się drobne zabytki. Dodatkowo gmina może partycypować w tworzeniu opracowań historycznych związanych z danym obiektem.

Wyposażenie ruchome i wystrój malarski późnogotyckich kościołów w Domaradzu i Golcowej jest obecnie przedmiotem szeroko zakrojonych prac konserwatorsko-restauratorskich, realizowanych w ramach unijnych dotacji Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego. Inwestycje te prowadzone są pod stałym nadzorem konserwatora wojewódzkiego; gmina winna wspierać i pomagać Zarządom obiektów, tak by realizację bezproblemowo doprowadzić do końca. Kluczowym też jest pomoc we współfinansowaniu tych zadań, celem umożliwienia pełnego i terminowego zakończenia inwestycji.

Do rejestru zabytków ruchomych województwa podkarpackiego powinny zostać wpisane:

- w/w wyposażenie ruchome kościoła parafialnego w Baryczy;
- kamienne nagrobki zlokalizowane na terenie cmentarzy rzymskokatolickich w Baryczy, Domaradza i Golcowej;
- najwartościowszych przykładów kapliczek z terenu gminy.

Pod rozagę należy wziąć również kapliczki, jako że indywidualne wpisanie do rejestru zabytków ruchomych najbardziej wartościowych przykładów tej, tzw. malej architektury, przyczyniłoby się do wzmocnienia ich ochrony prawnej *in situ* oraz pozwoliłoby na prawidłowy nadzór nad prowadzonymi w przyszłości pracami konserwatorskimi, a ponadto otworzyłoby szerokie możliwości pozyskiwania publicznych środków finansowych z przeznaczeniem na prace konserwatorsko-restauratorskie.

Obecnie wszystkie kapliczki z terenu gminy Domaradz chronione są na podstawie ujęcia w gminnej ewidencji zabytków. W większości zlokalizowane są one na posesjach prywatnych, niemniej jednak stanowią nieodłączny element krajobrazu kulturowego, tak więc Gmina Domaradz winna wspierać ich zachowanie i konserwację, a w efekcie uzgadniać z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wszelkie zgłoszone wcześniej przez właścicieli zamierzenia planowane do realizacji przy tychże zabytkach. Ich ochronę dodatkowo można wzmocnić, prócz odrębnego wpisu do rejestru, poprzez odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Wszystkie kapliczki należy bezwzględnie chronić *in situ*, ich przemieszczenia możliwe są jedynie tylko w ciągu ulic i w obrębie działki, jeżeli zaistnieje uzasadnione niebezpieczeństwo, np. związane z przebudową drogi. Ważne jest również zachowanie w procesie konserwacji bryły i materiału, z jakiego powstał dany obiekt.

Zabytkowe nagrobki na terenie gminy Domaradz zachowane są w obrębie trzech rzymskokatolickich cmentarzy. Zarządcy tychże założeń często nie mają dość chęci, by podjąć trud zabezpieczenia i zachowania tak cennych zabytków na rzecz potomnych. Dlatego w gestii Gminy winno być występowanie z upoważnienia właściciela, w celu podjęcia inicjatyw założenia stowarzyszeń skupiających się na ratowaniu zabytkowych nagrobków. Należy bowiem wziąć pod uwagę, że na cmentarzach na terenie gminy znajduje się stosunkowo

duża grupa wartościowych pomników, które obecnie są opuszczone, a co za tym idzie – w znacznym stopniu zdegradowane. Stowarzyszenia takie miałyby na celu pozyskiwanie środków na konserwację, uzyskiwanie wymaganych pozwoleń oraz koordynowanie i prowadzenie nadzoru inwestorskiego zadania. Należałoby przy tej okazji wytypować najbardziej cenne nagrobki z poszczególnych cmentarzy i wnioskować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o objęcie ich ochroną prawną na mocy wpisu do rejestru zabytków ruchomych. W pierwszej kolejności jednak ze wszech miar ważniejsze wydaje się być podjęcie działań, zmierzających do zabezpieczenia najbardziej narażonych na degradację pomników, a dopiero w dalszych etapach do kompleksowej konserwacji tychże obiektów.

Podsumowując powyższe postulaty, najpilniejsze wnioski dotyczą:

- współfinansowania prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych,
- wspierania inicjatyw zmierzających do założenia stowarzyszeń mających na celu ratowanie zabytkowych nagrobków,
- uzgadniania wszelkich działań prowadzonych przy kapliczkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- ustalenia ochrony kapliczek na podstawie zapisów w mpzp,
- wspierania działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów ruchomych posiadających szczególne wartości, m.in. kapliczek, nagrobków, wyposażenia kościołów,
- wspierania działań zmierzających do poprawy stanu zachowania oraz do podejmowania prac konserwatorskich przy cennych zabytkach ruchomych z terenu gminy.

c. Zabytki archeologiczne.

Podstawą i priorytetem w opiece nad zabytkami archeologicznymi gminy Domaradz winno stanowić należyte prowadzenie ewidencji stanowisk archeologicznych. Dokładne rozpoznanie lokalizacji, zasięgu i charakteru stanowisk archeologicznych stanowi kluczowy element poprawnie sprawowanej opieki nad tego typu zabytkami.

W tym celu konieczne jest posiadanie gminnej ewidencji zabytków składającej się z kart adresowych stanowisk archeologicznych opracowanych w oparciu o zasoby wojewódzkiej ewidencji zabytków w postaci zbioru kart KESA powstałych w trakcie realizacji programu Archeologiczne Zdjęcie Polski.

Ważnym elementem poprawnie sprawowanej opieki nad zabytkami archeologicznymi są ponowne weryfikacyjne badania powierzchniowe obszarów AZP, zlokalizowanych na terenie gminy, zwłaszcza tych rozpoznanych w latach 80-tych XX wieku. Jak już wspomniano w niniejszym opracowaniu wykaz stanowisk archeologicznych w obrębie gminy nie stanowi zbioru zamkniętego. Stanowiska archeologiczne podlegają dużo silniejszym przeobrażeniom niż pozostałe kategorie obiektów zabytkowych. Wpływ mają na to między innymi czynniki naturalne: erozja gleby powodująca degradację stanowisk, czy przeobrażenie powodujące utrudnienia w obserwacji stanowisk, poprzez zarastanie ich powierzchni na skutek ugorowania pól oraz czynniki ludzkie: często nieświadome niszczenie stanowisk poprzez ich zabudowę itd. Z powyższych względów cykliczna weryfikacja zasobu zabytków archeologicznych gminy jest koniecznością, tylko dzięki temu możliwe jest formułowanie poprawnych postulatów dotyczących ochrony oraz definiowanie istniejących zagrożeń dla archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy. Zadanie to w głównej mierze spoczywa na Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków, udział gminy powinien polegać na wsparciu finansowym przedsięwzięć zmierzających do weryfikacji zasobu stanowisk archeologicznych z terenu gminy.

Należy tutaj podkreślić, że zagadnienia związane z pradziejami oraz historią gminy nie zostały dotychczas kompleksowo opracowane. Gmina nie posiada *studium wartości kulturowych*, dokumentu całościowo obejmującego zakres tematów związanych z dziedzictwem kulturowym, gdzie można znaleźć precyzyjnie opracowane wartościowanie stanowisk archeologicznych (tworzone na podstawie zrealizowanych archeologicznych badań wykopaliskowych i powierzchniowych), z wyznaczeniem stref ochronnych ustalanych indywidualnie dla danego obiektu, bądź grupy stanowisk. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego), znacznie ułatwiając poprawne kreowanie polityki gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Z poziomu gminy jednym z najistotniejszych czynników wpływających na jakość ochrony stanowisk archeologicznych, jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Jednym z istotnych dokumentów tworzącym zręby polityki gminy związanej z ochroną stanowisk archeologicznych jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

Podkreślić tutaj należy, iż zapisy dotyczące stanowisk archeologicznych w funkcjonującym studium potraktowane zostały bardzo pobieżnie i wymagają zmian oraz uzupełnień. W dokumencie tym przedstawiono niepełny stan archeologicznego dziedzictwa; nie wymieniono tutaj żadnych stanowisk archeologicznych, chociaż powinien się tutaj znajdować ich pełny wykaz. Studium wymaga w tym względzie aktualizacji. Ponadto brak jest tam zapisów walorujących ochronę stanowisk archeologicznych. Konieczne jest tutaj ustanowienie zapisów o nakazie prowadzenia badań archeologicznych w przypadku realizacji jakichkolwiek inwestycji w ich obszarze. Dodatkowo na załącznikach studium stanowiska archeologiczne oznaczono bardzo nieczytelnie oraz schematycznie, nie oddając ich rzeczywistego zasięgu w terenie, co uniemożliwia prowadzenie poprawnej ochrony stanowisk archeologicznych. Wyżej wymienione mankamenty konieczne muszą być wyeliminowane w przyszłości ze studium.

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego. W przypadku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego stanowiska archeologiczne winny być dokładnie oznaczone na załącznikach graficznych do planu, natomiast w jego tekście powinny znaleźć się zapisy ustanawiające ochronę konserwatorską i nakazujące uzgadnianie zamierzeń inwestycyjnych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Odnośnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego, wydawanych przez Urząd Gminy, dla terenów na których zlokalizowano stanowiska archeologiczne (rozpoznanie powinno się opierać na gminnej ewidencji zabytków), każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną. Jednym z pozytywnych aspektów uwzględniania ochrony stanowisk archeologicznych w planowaniu przestrzennym jest wiedza przydatna właścicielom oraz potencjalnym inwestorom planującym działalność w obrębie, bądź sąsiedztwie stanowisk archeologicznych. Uwzględnianie istniejących uwarunkowań konserwatorskich, związanych z ochroną stanowisk archeologicznych, w procesie planowania inwestycyjnego skutkuje ochroną już na etapie koncepcyjnym (świadomość poniesienia kosztów badań archeologicznych, bądź projektowanie inwestycji poza strefą ochrony konserwatorskiej). Należy tutaj pamiętać, że w przypadku potwierdzenia, w wyniku badań archeologicznych wykonywanych w miejscu prowadzonej inwestycji, obecności wyjątkowo cennych obiektów archeologicznych, może zaistnieć konieczność przemianowania terenu w części lub w całości w strefę ścisłej ochrony relikwów archeologicznych, co w konsekwencji może skutkować zakazem wszelkiej działalności budowlanej. W razie zaistnienia takiej sytuacji, ze względu na rangę dokonanych odkryć, Wojewódzki Konserwator Zabytków powinien wpisać teren do rejestru zabytków, nadając mu tym samym status najwyższej ochrony. Biorąc powyższe pod uwagę zaleca się minimum inwestowania w obszarze stanowisk archeologicznych, zwłaszcza tych najcenniejszych.

Na szczególną uwagę zasługują stanowiska charakteryzujące się dużą oceną wartości poznawczej. Trzeba przy tym pamiętać, że stanowiska te zostały wytypowane w zdecydowanej większości jedynie na podstawie zapisów z kart ewidencyjnych. Duża liczba zabytków ruchomych zebranych z powierzchni stanowiska w trakcie badań powierzchniowych może świadczyć o dużym zniszczeniu stanowiska archeologicznego, natomiast mniejsza liczba zabytków może wskazywać na lepszy stan zachowania obiektu. Rzeczywistą ich wartość mogą określić dopiero wykopaliskowe badania archeologiczne. Najcenniejsze stanowiska archeologiczne z terenu gminy Domaradz wymienione zostały w niniejszym opracowaniu przy okazji opisu zasobu dziedzictwa archeologicznego gminy. Dodatkowo odpowiednia adnotacja o szczególnej wartości stanowiska została również umieszczona w wykazie stanowisk na końcu Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami.

W przypadku prowadzenia prac ziemnych na obszarze wszelkiego rodzaju stanowisk archeologicznych należy realizować wyprzedzające daną inwestycję ratownicze badania archeologiczne. Dodatkowo w najbliższym otoczeniu stanowisk najcenniejszych, wymienionych w wykazie, należy bezwzględnie przeprowadzić ścisły nadzór archeologiczny (granice poszczególnych stref powinny zostać ustalone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, bądź każdorazowo w decyzjach o warunkach zabudowy lub inwestycji celu publicznego).

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną dużą osadę. Z sytuacją taką ewidentnie mamy do czynienia w Golcowej, w rejonie przysiółka Debrza, gdzie stanowiska zewidencjonowane zostały stosunkowo blisko siebie w obrębie rozległego garbu terenowego (stan. 11 do 14), natomiast ich datowanie w większości wskazuje na zasiedlenie terenu w epoce brązu. Należy tutaj podkreślić, że część stanowisk występujących w bliskiej odległości względem siebie datowane zostało na różne epoki pradziejów, natomiast możliwe, iż również w takich przypadkach mamy do czynienia ze zwartymi kompleksami osadniczymi, jednakże ewentualne wyjaśnienie takich kwestii, jak już wspomniano, wymaga przeprowadzenia rozległych badań archeologicznych. Niezależnie od tego należy ustanowić tutaj strefy obserwacji archeologicznej (w studium oraz mpzp), gdzie wszelkie prace ziemne realizowane będą pod nadzorem archeologicznym.

Szczegółowej ochronie konserwatorskiej powinny podlegać stanowiska narażone na zniszczenie przez prace ziemne realizowane w ramach działalności inwestycyjnej. W tych przypadkach, już na etapie wstępnych koncepcji, pracownicy gminy odpowiedzialni za wydawanie decyzji o warunkach zabudowy, bądź lokalizacji inwestycji celu publicznego, bądź inwestorzy powinni występować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wydanie zaleceń i uwarunkowań koniecznych do spełnienia w związku z realizowaną inwestycją. Natomiast Wojewódzki Konserwator Zabytków może nakazać wykonanie, poprzedzających inwestycję, archeologicznych badań wykopaliskowych. Rozrastająca się zabudowa jednorodzinna, stanowić może duże zagrożenie dla wielu stanowisk archeologicznych.

Niezależnie od działalności inwestycyjnej, stanowiska zewidencjonowane na podstawie licznych zabytków ruchomych, zebranych w trakcie badań powierzchniowych, (co stanowi przesłankę na temat silnej degradacji stanowiska archeologicznego w następstwie naturalnej erozji, bądź głębokiej orki), należy typować w pierwszej kolejności do ratowniczych badań wykopaliskowych. Dodatkowo postuluje się także przeprowadzenie planowych badań archeologicznych, ukierunkowanych na wyjaśnienie kwestii spornych dotyczących konkretnej problematyki np. szersze rozpoznanie osadnictwa neolitycznego, osadnictwa z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Czy też na potwierdzenie, bądź wykluczenie obecności grodziska w Domaradzu (domniemane stanowisko nr 1).

Na chwilę obecną żadne stanowisko z terenu gminy Domaradz nie zostało wpisane do rejestru zabytków. Natomiast do objęcia taką formą ochrony, ze względu na bardzo dużą wartość poznawczą, zakwalifikować można by następujące stanowiska archeologiczne: Domaradz stan. 4 AZP 108-76/5, stan. 9 AZP 108-76/10, Golcowa stan. 9 AZP 109-76/35, stan. 16 AZP 108-76/20 i stan. 20 AZP 108-76/24. Wszystkie będące rozległymi osadami, wyznaczonymi na podstawie dużej liczby znalezisk zabytków archeologicznych i datowanych, za wyjątkiem pierwszego stanowiska z okresu rzymskiego, na przełom epoki brązu i okresu halsztackiego.

W przypadku pozostałych cennych stanowisk, dopiero realizacja badań archeologicznych potwierdzająca w pełni ich wartość i konieczność zachowania „in situ”, mogłaby stanowić podstawę do wpisu obiektów do rejestru zabytków województwa podkarpackiego. W obecnym stanie rzeczy wystarczająca jest ochrona ustanawiana na podstawie art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. tj. *ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

Do ewidencji zabytków archeologicznych należy włączyć, jako nowe stanowiska archeologiczne, obszary wokół późnośredniowiecznych kościołów z Domaradza i Golcowej, gdzie do XIX wieku funkcjonowały cmentarze zniesione przez zaborcę austriackiego. Ewentualne prace ziemne na tych terenach mogą natrafić na pozostałości pochówków ludzkich, z tych względów należy je wykonywać przynajmniej pod nadzorem archeologicznym.

Podsumowując powyższe, najpilniejsze postulaty to:

- wspieranie zamierzeń dążących do wykonania ponownych weryfikacyjnych archeologicznych badań powierzchniowych obejmujących terytorium gminy.
- włączenie do ewidencji stanowisk archeologicznych dawnych cmentarzy przykościelnych w Domaradzu i Golcowej.

- poprawienie i uaktualnienie zapisów studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego odnoszących się do archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy.
- realizowanie poprawnej ochrony stanowisk archeologicznych, zgodnie z powyższymi wytycznymi, w opracowywanych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy oraz decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego.
- podjęcie starań zmierzających do objęcia ścisłą ochroną stanowisk archeologicznych: Domaradz stan. 4 AZP 108-76/5, stan. 9 AZP 108-76/10, Golcowa stan. 9 AZP 109-76/35, stan. 16 AZP 108-76/20 i stan. 20 AZP 108-76/24.
- wspieranie działań zmierzających do realizacji ratowniczych badań wykopaliskowych w obrębie stanowisk szczególnie narażonych na zniszczenie oraz wspieranie badań prowadzących do rozpoznania istotnych zagadnień związanych z pradziejami regionu.
- informowanie potencjalnych inwestorów o realizacji inwestycji w obrębie stanowisk archeologicznych, już na etapie koncepcyjnym.
- objęcie prawną formą ochrony zabytków wskazanych w niniejszym opracowaniu pradziejowych kompleksów osadniczych na terenie miejscowości Golcowa.

d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Ważnym zadaniem gminy powinno być wspieranie działań zmierzających do lepszego rozpoznania zasobu dziedzictwa kulturowego na terenie podległym samorządowi, a także jego właściwe udokumentowanie i popularyzowanie. Działania takie w prostej linii prowadzą do kształtowania pozytywnego podejścia lokalnych społeczności do kwestii ochrony zabytków. Dodatkową korzyścią może być wzrost świadomości na temat wykorzystywania potencjału dziedzictwa kulturowego dla ekonomicznego wzrostu regionu i tworzenia nowych miejsc pracy oraz marki turystycznej. Główne działania samorządu w tej materii powinny się opierać na szeregu działań:

- Prowadzeniu monitoringu i cyklicznej weryfikacji zasobów gminnej ewidencji zabytków (włączenie obiektu do GEZ, czy jego wykreślenie z GEZ wymaga konsultacji z WUOZ).
- Utworzeniu komputerowej bazy zabytków figurujących w gminnej ewidencji zabytków i umieszczenie jej na stronach internetowych gminy.
- Tworzeniu i wspieraniu (m.in. finansowym) inicjatyw zmierzających do specjalistycznego rozpoznania poszczególnych najcenniejszych obiektów zabytkowych i powstaniu opracowań konserwatorskich uwzględniających indywidualne potrzeby poszczególnych obiektów.
- Tworzeniu i wspieraniu inicjatyw mających na celu popularyzowanie wiedzy o historii i zabytkach regionu poprzez wydawnictwa popularnonaukowe.
- Współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych w celu ich udostępnienia dla zwiedzających.
- Wspieraniu i współpracy ze stowarzyszeniami lokalnymi (np. koła gospodyń wiejskich), mającymi na celu zachowanie tradycji i kultury regionu.
- Współpracy ze szkołami funkcjonującymi na terenie gminy, zmierzającej do upowszechnienia wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu wśród dzieci i młodzieży.
- Rozbudowaniu strony internetowej gminy, poprzez umieszczenie tam szerokiej informacji związanej z historią i zabytkami gminy, a także mapy przedstawiającej lokalizację zabytków i miejsc wartych odwiedzenia.
- Wzbogaceniu infrastruktury turystycznej o ścieżki rowerowe, miejsca wypoczynku na szlakach, tablice informacyjne i punkty widokowe.
- Organizacji imprez plenerowych promujących dziedzictwo kulturowe regionu.
- Organizacji szkoleń dla pracowników gminy odpowiedzialnych za opiekę i ochronę dziedzictwa kulturowego.
- Wspieraniu i promocji tradycyjnych form dawnej produkcji m.in. olejarstwa (tradycja w Baryczy), kowalstwa, bednarstwa, miodowarstwa itp.

9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Zakłada się, że zadania określone w "Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Domaradz na lata 2018-2012" będą realizowane w wyniku następujących działań:

1. Wspólne działanie władz gminy Domaradz z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych, przedstawicielami Kościołów, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi.

2. Działania własne władz samorządowych:

- a) prawne – np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów, które powinny być objęte ochroną konserwatorską;
- b) finansowe – należyte utrzymywanie, wykonanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy oraz dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych;
- c) programowe – realizacja projektów i programów regionalnych;
- d) inne – działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.

3. Działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady zawarte w rozdziale 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną, w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane, m.in. z następujących źródeł:

- Z budżetu gminy Domaradz – finansowanie dotyczy obiektów będących własnością gminy lub pozostających w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, a także obiektów nie będących własnością gminy. Zasady udzielania dotacji powinny zostać zawarte w prawie lokalnym.
- Z budżetu Marszałka Województwa Podkarpackiego w ramach przyznanej dotacji na prace zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (<http://www.wrota.podkarpackie.pl/pl/kultura/zabytki/dotacje>)
- Z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace, zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (www.wuozprzemysl.pl)
- Z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach dotacji przyznanej zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w oparciu o ogłaszane corocznie przez Ministerstwo aktualne programy. (www.mkidn.gov.pl)
- Z dotacji unijnych (<http://www.wrota.podkarpackie.pl/pl/fue/fundusze>) w ramach:
 - a. Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego.
 - b. Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko.
 - c. Norweskiego Mechanizmu Finansowego.
- Z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (http://www.wfosigw.pl/strefa-beneficjenta/obsługa_beneficjentow), środki finansowe mogą być przeznaczane na przedsięwzięcia związane z utrzymaniem i zachowaniem parków objętych ochroną na podstawie przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

11. 1. WYKAZ ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH GMINY DOMARADZ UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres / lokalizacja	Datowanie
	BARYCZ	kościół parafialny pw. św. Józefa	nieopodal nr 196	1907-1908
	BARYCZ	dzwonnica kościelna	nieopodal nr 196	1908
	BARYCZ	figura przydrożna Jezusa Chrystusa	nieopodal nr 196 / przy kościele parafialnym	l. 30-te XX w. (?)
	BARYCZ	kaplica	nieopodal nr 196 / w ogrodzeniu kościoła parafialnego	l. 30-te XX w. (?)
	BARYCZ	cmentarz rzymskokatolicki	nieopodal nr 196	k. XIX / pocz. XX w.
	BARYCZ	kapliczka	nieopodal nr 49	k. XIX w.
	BARYCZ	kapliczka	nieopodal nr 98	k. XIX w.
	BARYCZ	kapliczka	nieopodal nr 107 / przy drodze od kościoła w kierunku na Gwoźnicę Górną	1885 r.
	BARYCZ	kapliczka	przy drodze od kościoła w kierunku na Gwoźnicę Górną	1954 r.
	BARYCZ	kapliczka	nieopodal nr 246	pocz. XX w.
	BARYCZ	stanowisko archeologiczne nr 1; AZP 108-76/26		epoka kamienia – epoka brązu
	DOMARADZ	dawny kościół parafialny pw. św. Mikołaja Biskupa	nieopodal nr 436	1485 r.; rozbudowany w 1878 r.
	DOMARADZ	dzwonnica kościelna	przy dawnym kościele parafialnym / nieopodal nr 436	1936 r.
	DOMARADZ	dawny cmentarz rzymskokatolicki	w otoczeniu dawnego kościoła parafialnego / nieopodal nr 436	k. XV w.
	DOMARADZ	cmentarz rzymskokatolicki	przy skrzyżowaniu dróg do Rzeszowa i Przemyśla	2 poł. XIX w.
	DOMARADZ	kapliczka	nieopodal nr 16 / przy drodze do Golcowej	l. 30-te XX w.
	DOMARADZ	kapliczka	nieopodal nr 25 / przy drodze do Golcowej	k. XIX w.
	DOMARADZ	kapliczka	nieopodal nr 29A / przy drodze do Golcowej	k. XIX w.
	DOMARADZ	kapliczka	nieopodal nr 227 / przy drodze do Miejsca Piastowego	l. 20-te XX w.
	DOMARADZ	kapliczka	nieopodal nr 459 / przy drodze do Baryczy	l. 20-te XX w.
	DOMARADZ	kapliczka	nieopodal nr 654 / przy drodze do Golcowej	l. 10-te XX w.
	DOMARADZ	kapliczka	obok nr 762 / nieopodal cmentarza	l. 30-te XX w.
	DOMARADZ	kapliczka	przy granicy z Golcową	pocz. XIX w.
	DOMARADZ	kapliczka	przy drodze do Golcowej	1898 r.
	DOMARADZ	kapliczka	przy drodze do Golcowej	l. 20-te XX w.
	DOMARADZ	kapliczka	przy drodze do Golcowej	pocz. XX w.
	DOMARADZ	kapliczka	przy drodze do Golcowej	l. 30-te XX w.
	DOMARADZ	kapliczka	przy drodze do Golcowej	pocz. XX w.

	DOMARADZ	kapliczka	przy drodze w kierunku Miejsca Piastowego	k. XIX w.
	DOMARADZ	kapliczka	przy drodze w kierunku Miejsca Piastowego	2 poł. XIX w.
	DOMARADZ	kapliczka	przy drodze do Baryczy	l. 30-te XX w.
	DOMARADZ	stanowisko archeologiczne nr 1; AZP 109-75/1		dat. nieokreślone
	DOMARADZ	stanowisko archeologiczne nr 2; AZP 108-76/1		neolit
	DOMARADZ	stanowisko archeologiczne nr 4; AZP 108-76/5		okres wpływów rzymskich
	DOMARADZ	stanowisko archeologiczne nr 5; AZP 108-76/6		wczesna epoka brązu, neolit
	DOMARADZ	stanowisko archeologiczne nr 6; AZP 108-76/7		dat. nieokreślone
	DOMARADZ	stanowisko archeologiczne nr 7; AZP 108-76/8		dat. nieokreślone
	DOMARADZ	stanowisko archeologiczne nr 8; AZP 108-76/9		neolit
	DOMARADZ	stanowisko archeologiczne nr 9; AZP 108-76/10		epoka brązu – okres halsztacki
	DOMARADZ	stanowisko archeologiczne nr 10; AZP 108-76/11		neolit, wczesna epoka brązu
	DOMARADZ	stanowisko archeologiczne nr 11; AZP 108-76/12		epoka brązu – okres halsztacki, epoka kamienia – wczesna epoka brązu
	DOMARADZ	stanowisko archeologiczne nr 12; AZP 108-76/13		neolit, epoka brązu – okres halsztacki
	DOMARADZ	stanowisko archeologiczne nr 13; AZP 108-76/14		okres halsztacki
	DOMARADZ	stanowisko archeologiczne nr 14; AZP 109-75/17		wczesna epoka brązu
	GOLCOWA	kościół parafialny pw. św. Barbary	nieopodal nr 1	1485 r.; przebudowany w 1887 r.
	GOLCOWA	dzwonnica kościelna	przy kościele parafialnym / nieopodal nr 1	1903 r.
	GOLCOWA	łamus	przy kościele parafialnym / nieopodal nr 1	1922 r.
	GOLCOWA	cmentarz rzymskokatolicki	na południowy wschód od kościoła parafialnego (w głąb wsi)	2 poł. XIX w.
	GOLCOWA	kapliczka	nieopodal nr 67	k. XIX w.
	GOLCOWA	kapliczka	nieopodal nr 575 / naprzeciw kościoła parafialnego	k. XIX w.
	GOLCOWA	kapliczka	nieopodal przystanku „Golcowa Środek”	k. XIX w.
	GOLCOWA	kapliczka	Doboszówka	k. XIX w.
	GOLCOWA	kapliczka	Doboszówka	pocz. XX w.
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 2; AZP 108-76/3		dat. nieokreślone
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 3; AZP 109-76/2		wczesne średniowiecze (?)
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 4; AZP 109-76/3		dat. nieokreślone

	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 5; AZP 108-76/4		dat. nieokreślone
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 6; AZP 109-77/9		okres wpływów rzymskich (?)
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 7; AZP 109-77/10		kultura prahistoryczna
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 8; AZP 109-76/34		schyłek neolitu
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 9; AZP 109-76/35		epoka brązu i okres halsztacki
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 10; AZP 109-76/36		epoka kamienia
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 11; AZP 108-76/15		dat. nieokreślone
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 12; AZP 108-76/16		dat. nieokreślone
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 13; AZP 108-76/17		dat. nieokreślone
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 14; AZP 108-76/18		kultura neolitu
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 15; AZP 108-76/19		datowanie nieokreślone / okres wpływów rzymskich (?)
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 16; AZP 108-76/20		epoka brązu – okres halsztacki
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 17; AZP 108-76/21		neolit
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 18; AZP 108-76/22		neolit
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 19; AZP 108-76/23		neolit, dat. nieokreślone
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 20; AZP 108-76/24		epoka brązu – okres halsztacki
	GOLCOWA	stanowisko archeologiczne nr 21; AZP 108-76/25		neolit – wczesna epoka brązu

11. 2. WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH W UKŁADZIE ALFABETYCZNYM ZLOKALIZOWANYCH NA OBSZARZE GMINY DOMARADZ, NA PODSTAWIE BADAŃ POWIERZCHNIOWYCH REALIZOWANYCH W RAMACH PROGRAMU BADAWCZEGO ARCHEOLOGICZNE ZDJĘCIE POLSKI.

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
	Barycz	1(26)	108-76	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Epoka brązu	
	Domaradz	1(1)	109-75	Grodzisko	Nieokreślona	Obiekt domniemany, konieczna weryfikacja poprzez badania archeologiczne.
	Domaradz	2(1)	108-76	Ślad osadnictwa	Neolit	Siekierka krzemienna kultury ceramiki sznurowej.
	Domaradz	3(2)	108-76	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu	Znalezisko archiwalne, grot krzemieny, brak dokładnej lokalizacji.
	Domaradz	4(5)	108-76	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia.
	Domaradz	5(6)	108-76	Punkt osadniczy	Neolit Wczesna epoka brązu	
	Domaradz	6(7)	108-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
	Domaradz	7(8)	108-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
	Domaradz	8(9)	108-76	Punkt osadniczy	Neolit Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia.
	Domaradz	9(10)	108-76	Osada	Epoka brązu/okres halsztacki	Stanowisko cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia.
	Domaradz	10(11)	108-76	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit Wczesna epoka brązu	
	Domaradz	11(12)	108-76	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki Neolit/wczesna epoka brązu	
	Domaradz	12(13)	108-76	Punkt osadniczy	Neolit Epoka brązu/okres halsztacki	Stanowisko cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia.
	Domaradz	13(14)	108-76	Ślad osadnictwa	Okres halsztacki	
	Domaradz	14(17)	109-75	Punkt osadniczy	Wczesna epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia.

	Golcowa	1(1)	109-76	Ślad osadnictwa	Neolit	Znalezisko archiwalne (koniec XIX), siekierka krzemienista, brak dokładnej lokalizacji.
	Golcowa	2(3)	108-76	Obiekt kultowy	Brak	Domniemane znalezisko kamiennego posągu z wizerunkiem światowida pochodzące z lat 50 XX w. Stanowisko archiwalne.
	Golcowa	3(2)	109-76	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	Znalezisko glinianego naczynia, brak dokładnej lokalizacji.
	Golcowa	4(3)	109-76	Ślad osadnictwa	Brak	Domniemane znalezisko glinianego naczynia, brak dokładnej lokalizacji.
	Golcowa	5(4)	108-76	Ślad osadnictwa	Nieokreślona	Stanowisko archiwalne. Brak precyzyjnej lokalizacji.
	Golcowa	6(9)	109-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia.
	Golcowa	7(10)	109-77	Punkt osadniczy	Pradzieje	
	Golcowa	8(34)	109-76	Ślad osadnictwa	Neolit	Znalezisko odłupka krzemienia kultury ceramiki sznurowej.
	Golcowa	9(35)	109-76	Osada	Epoka brązu/okres halszacki	Stanowisko cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia.
	Golcowa	10(36)	109-76	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
	Golcowa	11(15)	108-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
	Golcowa	12(16)	108-76	Punkt osadniczy	Pradzieje	
	Golcowa	13(17)	108-76	Punkt osadniczy	Pradzieje	
	Golcowa	14(18)	108-76	Ślad osadnictwa	Neolit	Czworościenna krzemienista siekierka kultury ceramiki sznurowej.
	Golcowa	15(19)	108-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
	Golcowa	16(20)	108-76	Osada	Epoka brązu/okres halszacki	Stanowisko cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia.
	Golcowa	17(21)	108-76	Punkt osadniczy	Neolit	Stanowisko cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia.
	Golcowa	18(22)	108-76	Punkt osadniczy	Neolit	
	Golcowa	19(23)	108-76	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit Pradzieje	Wiór krzemienisty kultury pucharów lejkowatych.

	Golcowa	20(24)	108-76	Osada	Epoka brązu/okres halsztacki	Stanowisko cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia.
	Golcowa	21(25)	108-76	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia.